

Qui omnes, me présente et auiente, horum præceptorum meorum et constitutionum violatores perpetuo anathemate damnauerunt.

Apud Winton.

Locus sig'lli.

EPISTOLA IV

AD REMIGIUM ANTISTITEM LINCOLNIENSEM.

(Ubi supra.)

WILLELMUS, gratia Dei rex Anglorum, comitibus, vicecomitibus, et omnibus Francigenis et Anglis qui in episcopatu Remigii episcopi terras habent, salutem.

Sciatis vos omnes et cæteri mei fideles qui in Anglia manent, quod episcopales leges quæ non bene nec secundum sanctorum canonum præcepta, usque

ad mea tempora, in regno Anglorum fuerunt, communi concilio, et consilio archiepiscoporum, meorum, et cæterorum episcoporum, et abbatum, et omnium principum regni mei, emendandas iudicavi. Propterea mando, et regia auctoritate præcipio, ut nullus episcopus vel archidiaconus de legibus episcopalibus amplius in Hundret placita teneant; nec causam quæ ad regimen animarum pertinet, ad iudicium secularium hominum adducant, sed quicumque secundum episcopales leges de quacunque causa vel culpa interpellatus fuerit, ad locum quem ad hoc episcopus elegerit et nominaverit, veniat; ibique de causa sua respondeat; et non secum Hundret, sed secundum canones, et episcopales leges, rectum Deo et episcopo suo faciat.

WILLELMI CONQUESTORIS LEGES

I.

(Edidit SELDEN in notis ad Eadmeri *Historiam novor.* Opp. S. Anselmi ed. 1675, append., p. 114)

MONITUM.

Vetusti Eccles.æ Lichfeldiensis Chronici ms. auctor: « Anno, inquit, Willelmus regis sui quarto apud Londonias consilio baronum suorum fecit summoniri per universos Angliæ comitatus, omnes nobiles sapientes, et sua lege eruditos, ut eorum leges et consuetudines audiret. Et licet idem rex Willelmus leges Northfolkiæ et Suffolkiæ, Grantbrigie et Deiræ (ubi quondam maxima pars Danorum et Norwegensium inhabitabant) prius magis approbaverat, et eas per totum regnum observari præceperat, pro eo quod omnes antecessores ejus et fere omnes barones Normanniæ, Norwegenses existissent, et quod de Norwegia olim venissent: sed postea, ad preces communitatis Anglorum, rex acquievit, qui deprecati sunt quatenus permetteret sibi leges proprias et consuetudines antiquas habere in quibus vixerant patres eorum et ipsi in eis nati et nutriti sunt, scilicet leges sancti regis Edwardi. Et ex illo die magna auctoritate venerat, et per universum regnum corroboratæ et conservatæ sunt, præ cæteris regni legibus, leges regis Edwardi. Quæ quidem prius inventæ et constitutæ fuerant tempore regis Edgari avi sui. Verumtamen post mortem ipsius regis Edgari usque ad coronationem sancti regis Edwardi, quod tempus continet annos LXXVII, prædictæ leges sopitæ sunt et penitus prætermissæ; sed postquam rex Edwardus in regno fuit sublimatus, consilio baronum Angliæ, legem LXXVII annis sopitam excitavit, excitatam reparavit, reparatam decoravit, decoratam confirmavit, et confirmata vocata est lex sancti regis Edwardi, non quod ipse prius adinvenisset eam, sed cum prætermissa fuisset et oblivioni penitus dedita a morte avi sui regis Edgari, qui prius inventor ejus fuisse dicitur, usque ad sua tempora, videlicet LXXVII annis. Unde, per præceptum regis Willelmi electi sunt de singulis totius Angliæ comitatibus XII viri sapientiores, quibus jurejurando injunctum fuit coram rege Willelmo ut quoad possent, recto tramite neque ad dexteram neque ad sinistram declinantes, legum suarum et consuetudinum sancta patefacerent, nihil prætermittentes, nihil addentes, nihil prævaricando mittentes [*al.*, mutantes]. Aldredus autem Eboracensis archiepiscopus qui regem Willelmum coronaverat, et Hugo Londoniensis episcopus, per præceptum regis, scripserunt propriis manibus omnia quæ prædicti jurati dixerunt. A legibus namque sanctæ matris Ecclesiæ sumentes exordium, qui [*al.*, quia] per eam rex et regnum solidum subsistendi habent fundamentum, leges et libertates et pacem ipsius concionati sunt dicentes: *Omnis clericus,* etc., uti legimus apud Rogerum Hovedenum in Annalibus Henrici secundi, ubi digressio est de Norwegiæ regibus. Et totidem ferme verbis eadem quæ hic transcripsimus, occurrunt apud eundem Rogerum.

Atqui auctoris Lichfeldiensis et Hovedeni in hisce discrimen haud adeo contemnendum erat, ut ideo negligenda essent quæ habet ille nondum editus, quod eadem eisdem pene syllabis hic, qui publici juris factus est, narraverit. Qui utrumque perpenderit, id fateatur necesse est. Sequitur vero in auctore Lichfeldiensi pars aliqua duntaxat earundem legum quas interserit Hovedenus. Atque ejusmodi pars etiam apud Henricum Knightonium, canonicum Leycestrensem, scriptorem non indiligentem, qui nondum in lucem prodiiit, reperitur. Triplo autem plures sunt quas Hovedenus habet quam aut Leycestrensis aut Lichfeldiensis. Apud hosce vero nulla est quæ in Hovedeno non comperta. Vetusti scilicet, fateor, sunt et Lichfeldiensis et Leycestrensis et Hovedeni auctores. Atque de aliis nonnullis qui eadem de hac re tradidere, idem dicendum. Sed eorum neminem, ante aliquot a Willelmo sæcula elapsa scripsisse palam est, neque interpolationem evasisse leges illas apud Hovedenum. Nam in capite de tributo Danico, Willelmi regis junioris fit mentio. Et qualisnam fides (in re adeo vetusta ac viros neque rebus civilibus neque studiis forensibus satis occupatos plerumque fugiente) scriptoribus hujusmodi recentioribus adhibenda sit, etsi statuere minime ausim, diligentius tamen inquiri velim. Recentiores voco dum Ingulpho abbati Crowlan-

diensi eos compono, qui in hac re testium non tam facile princeps merito dicendus est, quam solus forsau cui par sit ut credamus. Etenim non solum oculatus ille Normannici in Angliâ imperii initiorum testis erat, verum etiam in aula apud Willelmum regem ad jura cœnobii sui stabilienda, assiduam navavit operam, in qua per virorum, qui rebus tûm civilibus, tum forensibus exercitari, consuetudinem legum Willelmi, hoc est Edwardi regis a Willelmo firmatarum, Normannico idioma conscriptarum, atque ab iis, quas recentiores illi habent, multum discrepantium, exemplar nactus, Crowlandiam secum detulit, atque ad Historiæ suæ calcem adjecit. Quo Willelmi anno hoc fecerit, diserte non explicat ipse. Sed liqui'o constat tempus fuisse post annum ejusce xv aut circiter; quod ideo observatu dignum est, quoniam legum illarum apud recentiores quos diximus et recensitio et confirmatio anno Willelmi iv tribuuntur, cum tamen alias, easque plurimum dissidentes, decennio et amplius postea, eodem lemante eodemque nomine insignes, circumlatas et pro genninis ac solis quibus regis et ordinum auctoritas antea accesserat, habitas fuisse (si Ingulpho credas) sit exploratissimum.

Unde forsau elevanda fides eorum qui præter hasce, alias nobis temere obtrudunt. Tametsi enim singularia plurium annorum sancita Willelmum auctorem agnoscere potuissent, haud tamen ita verisimile est nec a quoquam narratur, aut iteratam esse legum Edwardi sub Willelmo recensitionem, aut plusquam unam fuisse eorum sive recognitionem sive confirmationem. Quod si plures forte essent, id interim plane statuendum foret, postremæ maximam, ne dicam solius, rationem habendam esse. Annum autem regis xv præterisse cum Ingulphus exemplar suum in aula Londiniis nactus est, inde satis novimus, quod diplomati Crowlandensis cœnobio tunc temporis impetrato atque edita ejus historia reperto, testis sit Willelmus episcopus Dunelmensis, qui ante annum salutis 1081 seu xv Willelmi regis minime suffectus erat et earum forte erat genuinum exemplar legum quæ iv anno auctoritate publica et recensitæ et firmatæ fuerant. Nam fieri potest, nec veri est dissimile, recentiores illos, tametsi notho legum exemplari, saltem interpolato, decepti fuerint, verum nihilominus recensiois et confirmationis annum, utpote forsau decantatum, fideliter et didicisse et narrasse. Sed vero ipsum Ingulphum audiamus. « Attui, inquit, eadem vice mecum Londoniis in meum monasterium leges æquissimi regis Edwardi, quas dominus meus inclytus rex Willelmus authenticas esse, et perpetuas per totum regnum Angliæ (*ita codex ms.*) inviolabiliterque tenendas sub pœnis gravissimis proclamarat et suis justitiariis commendarat eodem idiomate quo editæ sunt, ne per ignorantiam contingat nos vel nostros aliquando, in nostrum grave periculum, contraire et offendere ausu temerario regiam majestatem, ac in ejus censuras rigidissimas improvidum pedem ferre contentas sæpius in eisdem, hoc modo. » Quæ verba finitum editam ejus Historiam, adjectis tantummodo a V. C. Henrico Savilio editore: *Videtur hic leges Edwardi inseruisse quæ desunt.* Atqui certo scimus nos eum ibi eas inseruisse; quod non solum ex ipso Historiæ autographo, Crowlandiæ in agro Lincolnensis etiamnum servato, constat, sed etiam ex recentiori quo usi sumus exemplari ante annos cc aut circiter exarato. Inde, quatenus tum per librarii et incuriam et incitiam, tum per mucidam sermonis et obsoleti et depravatissimi scabritiem licuit, eas statim exhibemus, ejusmodi Latinitate quam usurparunt veteres apud nos jurisconsulti, calente prelo, festinanter donatas, verbum scilicet verbo plerumque reddidimus, et barbara phrasi, sed materiei maxime idonea, quidquid intelligebamus potius interpretari voluimus quam in puriore sermonem transferre, qui obscuritati hujusmodi non tam lucem afferret quam ut sæpius sit tenebras offunderet. Neque fere reperit quispiam, nisi a foro et mediis temporis historia nimium sit alienus, cui barbara hæc Latinitas non sit intellecta. Nitidiora vero Cæsarei juris vocabula hisce aptare, interpretem, Justinianum potius legisse ostenderet, quam propriam Normannici idiomatis vim aperiret. Neque tamen omnia quæ transferre hic ausus sum, me satis assecutum esse omnino persuasum habui, et perspicacioribus libenter compluriam reliqui. Nam autographo destitutus quod interea nancisci impense et volebam et nitebar; sed frustra nolui ine conjecturarum nugis ultra torquere, sed ubi prorsus fugiebat (uti sæpe) Normannicæ dictionis significatio, in ipsa versione eam, variato characterem, retinui. Mallem enim me palam inscientiæ reum confiteri, quam in crassissimis tenebris oculorum aciem incassum obtendere. Et apud peritiores conjectores, qui hujusmodi rebus, otio abundantes, delectantur, vicem, dum festino, cotis forsau obtinebo exsors licet ipse secandi.

Ces sont les Leis et les Coustumes que li Reis Villiam grantut [*al.*, grantal] a tut le Peuple de Engleterre, après le Conquest de la Terre. Ice les meismes que les Reis Edward sun Cousin tint devant lui.

Hæ sunt Leges et Consuetudines quas Willelmus Rex concessit universo Populo Angliæ post subactam Terram. Eædem sunt quas Edwardus Rex, cognatus ejus, observavit ante eum.

Has Regis Willelmi Leges Latine sic reddidit vir Clar. Carolus du Frêne Dom. du Cange, Quæstor Regius.

I.

I.

I.

*Co est a saveis, Pais a Saint Yglise. De quel forfait que home out fait en cel tens, et il pout venir a Saint Yglise; out pais de vie et de membre. E se alquons meist main en celui qui la Mere Yglise requirit, se ceo fust v Abbeie [*al.*, v Evesque], v Yglise de Religion, rendist ce [*al.*, ceo] que li i avereit pris, e cent sols de forfait: et de Mer Yglise de Paroisse xx. sols: et de Chappelle*

De Asylorum Jure et Immunitate Ecclesiastica

Scilicet, Pax sanctæ Ecclesiæ cujuscunque forisfacturæ quis reus sit hoc tempore, et venire potest ad sanctam Ecclesiam: pacem habeat vitæ et membri. Et si quis injecerit manum in id quod Mater Ecclesia postulaverit, sive sit Abbatia, sive Ecclesia Religionis, reddat id quod abstulerit, et centum solidos nomine Forisfacturæ. Et de Matrice Ecclesia Parochiali

(1) Scilicet pax sanctæ Ecclesiæ, quodcunque forisfactum quis fecerit hactenus, et venire potest ad sanctam Ecclesiam, pacem habeat vitæ et membri. Et si quis injecerit manum in eum qui Matrem Ecclesiam requisierit, si ea sit vel abbatia, vel Ecclesia religionis, reddat eum quem ceperit, et centum solidos pro forisfactura: et de Matre Ecclesia Parochiali xx

(1) V. LL. Edw. confess. c. 6, 7, *infra*.

x. sols. *E que ensy aint [al., en-
traiant] la pais le Rei en Merchene-
lae cent sols les amendes, altresi de
Heinsare et de aveit purpensé.*

II.

*Itee plaiz aſerent a la Coroune
le Rei. Et se alquens, v quens, xx-
vost [al., v Prevost], messeist as
homes de sa baillie, e de ço fuist
aint de la Justice li Roi, forſait
fuist a double de ce comme altre
fust forſait.*

III.

*E que en Danelæ fruisse la pais
le Roi, vii vinz livreres e iv. les
amendes; e les forſais le Roi qui
aſerent al Vescunte xl. sols en
Merchenelae, e l. sols en Vvest. Se-
xenelae. E al frans home qui aveit
Sac, e Soc, e Tol, e Tem, e In-
ſangenetheof, se il est emplaidé, et
soit mis en forſait en le Counté
aſere il forſait a oes le Vescunte
xl. ores en Denelae, e de altre
home, qui cest franchise non ad,
xxxij. ores. De ces xxxij. ores arat
li Vescunte a oes le Roi x. ores: e
cil qui li plait aurat de remied
[al., derepied] vers lui xij. ores: e
le Seignur en ki fin il maindra, x.
ores: ço est en Denelae.*

IV.

*Co est la custume en Merche-
nelae: se ulquens est apeled de
larcim, v de roberie, e seit plevi de-
venir à justice, e il seit suie dedenz,
son plege si avera de iv. meis e i.
jour de quer le: e se il le put tru-
ver, si jurad seidodzime de main,
que al ure que il le plevi, Laren nel
sot, ne per lui ne seut [al., fust] est
fui, ne aveir nel pot, dunc rendra le
chatel, e xx. sols pur la test, e iv.
den. al ceper, e une maille pur la
besche, e xl. sols al Rei. En Vest-
Sexenelae cent solz al clamur pur
la test e iv livreres al Rei. E en
Denelue le forſait viij. Livreres, les*

xx. solidos. Et de Capella x. soli-
dos. Et secundum pacem Regis in
Legibus Merciorum centum solidis
emendet: similiter de Heinsare,
et de insidiis præcogitatis.

II.

De Hominum Regis privilegio.

Hæc placita spectant ad Coro-
nam Regis. Et si qui male fece-
rint hominibus illius Ballivæ et de
hoc sit atinctus per Justitiam Regis,
Forisfactura sit dupla illius
quam alius quispiam Forisfecerit.

III.

De Pacis publicæ violatoribus.

Et qui in Danorum Lege viola-
verit pacem Regis, cxliv. libris
emendet; et Forisfacturæ Regis
quæ spectant ad Vicecomitem xl.
solidi in Merciorum lege, et l.
soli in Lege Vvest-Saxonum. Et
de Libero homine qui habet Sac
et Soc et Tol et Tem et Inſan-
genetheof et implacitatus fuerit et
ad Forisfacturam positus in comi-
tatu, pertinet Forisfactura ad opus
Vicecomitis, xl Oræ in Danorum
Lege, et de alio homine qui ejus-
modi libertatem non habet, Oræ
xxxij. De his xxxij. oris habebit
Vicecomes ad usum Regis oras
decem, et is qui eum implacita-
verit habebit in remedium versus
eum oras xij, et Dominus cujus
finibus manserit x. Oras. Hæc est
Danorum Lex.

IV.

*De Latrocinii reo, et fidejussore qui
morum ejus periculum in se sus-
ceperat.*

Hæc est consuetudo in Mercio-
rum lege; si quis appellatus fuerit
de latrocinio, seu de furto et ple-
giatus fuerit venire ad Justitiam,
et fugerit, Plegius ejus habebit iv
menses et unum diem ad eum quæ-
rendum, et si possit eum invenire,
Juret se duodecima manu, quod
tempore quo eum plegiavit Latio
non fuerat, neque per eum esset
quod fugerit, nec eumprehendere
possit. Tunc reddat cattallum, et
xx. solidos pro capite, et iv. de-
narios al ceper, et unum obolum
pur la besche, et xl. solidos Regi.
In Vvest-Saxonum Lege c. solidos

solidos: et de Capella x solidos.
Et qui infringit pacem Regis in
Lege Merciorum, centum solidor-
um sint emendæ, similiter de
Heinsare, et de insidiis præcogi-
tatis.

II.

Hæc placita spectant ad Coro-
nam Regis. Et si quis sive Comes,
sive Præpositus malefecerit homi-
nibus suæ Ballivæ, et de hoc sit
atinctus sive convictus, per justiti-
am Regis, forisfactura sit dupla
illius quam alius quispiam forisfe-
cerit.

III.

Et qui in Danorum Lege Pacem
Regis fregerit, cxliv. libris emen-
det: et forisfacturæ Regis quæ
spectant ad Vicecomitem, xl.
solidi in Merciorum Lege, et l. so-
lidi in Lege West-Saxonum. Et de
libero homine qui habet Sac et
Soc, Tol et Tem, et Inſangenetheof,
si implacitatus fuerit, et in foris-
factura positus in Comitatu, per-
tinet forisfactura ad usum Vice-
comitis xl. Oræ in Danorum Lege,
et de alio homine cui hujusmodi
libertatem non habet, xxxij. oræ.
De his xxxij. oris habebit Vice-
comes ad usum Regis x. oras: et is
qui placitum contra eum ditatio-
natus fuerit, xij. oras: et Dominus
in cujus finibus manserit, x. oras.
Hoc in Danorum Lege obtinet.

IV.

Hoc est consuetudo in Mercio-
rum Lege, si quis appellatus fuerit
de Latrocinio, seu de Robaria
(furto) et plegiatus fuerit (seu ple-
gium dederit) de stando juri, et
fugerit exinde, plegius ejus habe-
bit iv. menses et unum diem ad
eum quærendum: et si possit eum
invenire, jurabit duodecima manu
quod ea hora qua illum plegiavit,
Latronem esse non scivit, neque
per eum fuit quod fugerit, neque
eumprehendere potuit: tunc red-
det cattallum, et xx. solidos pro
capitali, et iv. denarios cippario
(seu custodi carceris) et Malliam,

xx. solz pur lu test, et les vij. livres al Rei. E s'il pot dedens un an iv [al., i] jurs trover le larun e amener a la justice, si li rendra les xx. sols, k'is aurad ont, e smert [al., e si ert] sainte la justice de larun.

V.

Cil ky prendra Larum sanz suite e sans cri, que cil en leist a qui il aurad le damage fait, et vienge poit apres, si est raisun que il dunge x. solz de Hengwite, efin face la justice a la primereine devise sans le congé a la justice, si est forfait de xl. solz.

VI.

Cil qui avoir escut, v Chivalz, v Buefs, v Vaches, v Porcs, v Berbz, que est Forfengend (2) Engleis apeled, cil qil cla [al., l'a], durra al gros. s. al Provost avoir the [al., aveic, i. cum] Lestussun viii. den. iatant n'i ait meis qu'il ont cent al maille ne durrad que viii. deniers, et pur un Porc iii. den. et pur un Berbz i. den. e isi tres que üt pur chascun iii. deniers de iatant n'i aurad, ne durrad que oit den. et durra vage, e troverad plege. Que si altre veinged apres dedenz l'an e un jour pur l'aveir demander, qu'il i ait a droit en lu Curt, celui de que il avoit escus.

VII.

Atresi de aver en direz, e de altre treveure; seit mustred del treis pars delveisined, que il eit testimonie de la troeure; si alquens vienge apres pur clamer la inse [al., chose], duist [al., doinst] vage, et trosse [al., trove] pleges, que se altre clamur l'aveir dedanz l'an e un jour, qui il l'ait a droit en lu Curt celui qui l'averad troved.

ad clamorem pro capite et iv. libras Regi. In Lege Danorum, Forisfactura est viij. libræ, xx. solidi pro capite, et vij. libræ Regi. Et si is potest intra annum et iv. dies invenire Latronem et eum aminare ad Justitiam, redhibebunt ei viginti solidos quos acceperint, et fiat justitia de Latrone.

V.

De Latronis prehensione.

Si quis prehenderit Latronem absque secta et absque clamore, atque eum ei cui damnum factum est dimiserit, et venerit postea, rationi conveniens est ut det ille x. solidos pro Hengwite, et finem faciat Justitiæ a la primereine devise absque licentia Justitiæ, Forisfactura est xc. solidi.

VI.

De Animalium redemptione.

Is qui Averium replegiaverit scilicet aut Equum, aut Bovem, Vaccam, aut Porcum, aut Ovem (quod forfengen Anglice dicitur) cil qil cla dabit al Gros. s. Præposito habere the Lestussun viii. denarios, nec tamen ait meis quil ont cent al maille non dabit plusquam viii. denarios, et pro Porco iv. denarios, et pro Ove denarium i. e isitres que vit uniuquique iv. denarios, nihilominus nequo habebit nec dabit plusquam viii. denarios, et dabit vadios, et inveniet plegios se, si aliquis venerit ad probationem intra annum et d'em ut Averium petat, salvum exhibiturum in Curia id quod replegiaverit.

VII.

De Rebus forte inventis.

Similiter de Averio Endirez et alia re inventa. Ostendatur tribus partibus Vicineti, ut testimonium habeat de inventione. Si aliquis veniat ad probationem ad rein clamandam, det vadios et inveniat plegios se si alius quispiam clamaverit Averium, intra annum et diem, salvum exhibiturum in Curia id quod invenerit.

seu meaalliam, pro sa besche, et xl. solidos Regi: In West-Saxonum lege c. solidos ad clamorem pro capite, et iv. libras Regi. Et in Danorum lege forisfactura est viij.] libræ, xx solidi pro Capitali, et vij libræ Regi: et si is potest intra annum et iv. dies invenire Latronem, et eum ad justitiam adducere reddentur ei xx. solidi quos exsolverat, et fiat justitia de Latrone.

V.

Qui Latronem prehenderit absque secta et absque clamore et in ejus potestatem tradiderit cui damnum factum est, et venerit postea, rationi conveniens est ut det illi x. solidos de Hengwita, et finem faciat justitiæ ad primam divisam (seu ad primum placitum), absque licentia justitiæ estque forisfactus de xl. solidis.

VI.

Qui averium recuperaverit, vel Equum, vel Bovem, vel Porcum aut Berbicem, quod Forfengem Anglice dicitur, is qui illud habuerit dabit ad Grossos solidum Præposito habere the lestussun viii denarios, et si non tot sint, ut in malliam centum computentur, dabit tantum viii denarios, pro Porco iv. denarios, et pro Berbin i. denarium: et sic usque ad octo pro singulis quatuor denariis, et si tot non fuerint, dabit tantum viii denarios, et dabit vadium, et inveniet plegium. Quod si alius postea venerit intra annum et diem, et averium repetat, ad rectum habeat in Curia eum, a quo averium recuperatum fuerit.

VII.

Et de averio, ita dicendum de alia re quavis inventa. Ostendatur tribus partibus vicineti, ut testimonium habeat de inventione. Si aliquis postea venerit ad rein clamandam, seu repetendam det vadium, et inveniat plegios, qui si alius intra annum et diem averium clamaverit, ad rectum habiturum in curia eum qui rem invenerit spondeant.

(2) V. Gl. Somueri ad Histor Anglic.

VIII.

Si home occit altre, e il sei counsaunt, e il denie faire les amendes : durra de sa manbote al seignor pur le franc home x. solz la vvere dol Thein xx. li en Merchenelae e en Vvest-Sezenelae : e la vvere del Vilain C. solz en Merchenelae, e ensement en Vvest-Sezenelae.

IX.

De la vvere primerament renarat l'um de halt Sainc à la vidue e as orphanins x. solz : e le surplus orphanins e les Parens departent entr'els.

X.

En la vvere purra il rendre Chival qui ad sa cuille pur xx. solz : et tor sur x. solz : e iier pur v. solz.

XI.

Si home fait plaie a autre, e il denie otrei fair les amendes : primerement li rende sun le chefe ; e li plaiez jurraz sur sentez, qui pur mes [al., mains] nel pot fair, ne pur haur [al., hair] si chier nel fist de sarbote cho est de la dulong.

XII.

Si la plaie lui vient a vis descouvert [al., descuevert], al polz [al., pels] tote veie iv. deniers, et de tanz os cum hom trarad de la plaie, al os tote veie iv. den. pois acordement si li metir ad avant honours [al., seignours. Hic divino] qui si il li ont ço qu'il ad fait a lui, se son queur li purportast, et son conseil li donast, prendreit de lui ce qu'il offre a lui.

XIII.

Si ço avent qui alquon colpe [al., cope] le poin a autre, v le pied, si li rendra demi vvere, suluc [al., selonc] ço qu'il est : més del pochier rendrad la meit de la main. Del dei apres le polcier, xv. solz de soit

VIII.

De Homicidio et Capitis aestimatione seu Wera.

Si quis alium occiderit, et sic reus confitens, et emendare negaverit, det de suo manbote Domino pro libero homine x. solidos, et pro servo xx. solidos. Wera Thani xx. libræ in Merciorum Lege, et in Vvest-Saxonum. Et Wera Villani C. solidi in Merciorum lege, atque etiam in Vvest-Saxonum.

IX.

Quibus Capitis aestimatio seu Wera solvenda.

Quod ad Weram attinet, primo reddat is qui est de halt sanguine Viduæ et Orphanis x. solidos, et quod superest Parentes et orhani inter se dividant.

X.

Animatum aliquot valor, in Capitis aestimatione censenda.

In Wera reddere poterit quis Equum non Castratum pro xx. solidis, et Taurum pro x. solidis, et iier pro v. solidis.

XI.

De Percussore.

Si quis alium percusserit, et negaverit ultra emendare, primo reddat sun le chefe et plagas, juret super sancta quod aliter non potuit facere nec pro haur si chier nec fecit desarbote cho est de la dulong.

XII.

De vulnere indito.

Si plaga lui vient a vis descouvert et polz tote veie iv. denarios, et de omni osse quod quis traxerit ex plaga, osse toto viso iv. denarios. postea acordement si li metir ad avant honours que si illiont, id quod ei fecit si cor suum ei suggesserit, et consilium suum ei donaverit, accipiat ab eo quod ei obtulerit.

XIII.

Membrorum præcisorum aestimatio.

Si acciderit ut quis pugnum cujuspiam abscederit aut pedem, reddat ei medietatem Weræ secundum id quod est. Sed pro pollice reddat medietatem manus. Pro digito qui pollicis proximus xv. so-

VIII.

Si quis alium occiderit, et consenserit, et emendare denegaverit, dabit de sua Manbote Domino pro libero homine x. solidos, et pro servo xx. solidos. Wera Thani xx. libræ in Merciorum lege, et in West-Saxonum lege : et Wera villani C. solidi in Merciorum lege et in West-Saxonum lege.

IX.

De Wera primo reddetur de alio sanguine, viduæ et orphanis x solidi : et quod superest orphani et parentes inter se dividant.

X.

In Wera reddere poterit quis Equum qui testiculos habet pro xx. solidis : et taurum pro x. solidis, et verrem pro v. solidis.

XI.

Si quis alteri plagam fecerit, et ultra emendare denegaverit, primo ei reddat suum capitale : et plagatus jurabit super sancta, quod pro minori (emenda) non potest facere, nec pro odio cariorem (vel majorem) fecerit de sarbote, id est de dolore.

(Lingua Saxon. Sag est dolor; Bota, emendatio.)

XII.

Si plaga ei inflicta fuerit ita ut appareat, pro pelle totius iv. denarios (dabit) et de tot ossibus quæ ex plaga extrahentur, pro quolibet osse toties iv. denarios (dabit). Quod si coram superioribus dominis pactum in initum fuerit, de plaga quæ alio ei facta fuerit, si cor suum id ei suggesserit, et consilium suum ei donaverit, accipiet ab eo quod sibi oblatum fuerit.

XIII.

Si acciderit ut quis pugnum cujuspiam abscederit aut pedem, reddet ei medietatem weræ, secundum quod id est : sed de pollice reddet medietatem manus. Pro digito qui pollicem subsequitur,

Engleis, ço est quer [f. quarante : nam in lege Salica solidus xl. denariorum fuit] deniers : de lunc dei xvi. solz, de l'altre qui ported l'anel xvii. solz : del petit dei v. solz, de l'ungle, si il colpe, de cascun v. sols de solt Engleis : a s'angic de petit dei iv. den.

XIV.

Ki altri espouse purgist, si forfait la vvere vers sun Seigneur.

XV.

Altresi qui saus jugement fait, pert sa vvere, si il ne pot prover sor Saintz qui mels nel sot juger.

XVI.

Si home apeled altre de larcin, et il sot francz home, et il ait ond [al., onk] ca verre testimonie de lealté, s'en escoudirad per plein serment : et altre qui blamed ait ested, per serment nomet : ço est a savoir qu'a corte homes leals per non, si il aver les pot, si s'en escoudirad sei dudzime de main : et si avoir nes pot, si se defende per iuis, e li apeleur jurra sur lui jur [al., sur] set homes només, qui pur haur [al., hair] nel fist ne pur altre chose, si pur son dreit non purchaçon.

XVII.

E si alcons est apelez de Muster fruisser, v de chambre, et il n'ait esté blamed en arer, s'en escoudit per xlii. [al., xlii] leals [al., escondit per xlii. leals] homes nomez sei dudzime main : e s'il eit altrejée [al., altrejée] ested blamed, s'en escoudied [al., escondiet] a tres doubles, ço a savoir per xlviii [al., xxxvi] homes leals només, sei trentesiste mein : e s'il avoir nes pot, aut a ta iuisse a tres doubles, si co il doust a tres du plein [al., dublein] serment è s'il en arer larcin amended,

lidos, de solido Anglicano, hoc est, quer denarios. Pro digito longo xvi. solidos. Pro altero qui portat annulum xvii. solidos. Pro digito minimo v. solidos. Si unguem quis cuiquam præciderit, v. solidis de solido Anglicano emendet, et pro ungue digiti minimi, iv. denariis.

XIV.

De Adulterio.

Qui desponsat alteri vitiaverit forisfaciat Weram suam Domino suo.

XV.

De Judice corrupto.

Etiam qui falsum tulerit iudicium, Weram suam perdat, nisi tactis Sacrosanctis (*Evangeliiis*) probare poterit se melius iudicare non potuisse.

XVI.

De Purgatione illius qui Furti reus est.

Si quis alterum appellet de Larcinio et is sit liber homo, et habeat ond caverre testimonium de legalitate purget se per plenum sacramentum, et alter qui infamis ante fuerat per serment nomet, videlicet xiv. homines legales per non si is habere eos poterit se purget duodecima manu, et si habere non possit se defendat per iuis et Appellator jurabit sur lui jur set homines nomes quod propter haur non fecit nec propter aliam causam quam quis jus suum persequeretur.

XVII.

De eo qui Templum aut domum fregerit.

Et si quis appellatus fuerit de fractione Monasterii aut Cubiculi, neque fuerit antea infamis enarer se purget per xlii. legales homines nomes se duodecima manu, et si alias infamia notatus fuerit, purget se a tres dulses, videlicet per xlviii. homines legales nomes se trigesima sexta manu, et si illos habere nequierit eat a le ivise a treis doubles si coil doust a treis de pleno sacramento, et si il enarrer larcin amunded alt alleve Archiepiscopus habebit de forisfactura xl. solidos

xv. solidos solidorum Anglicanorum, hoc est quadraginta denarium. Pro longo digito, xvi. solidos : pro altero qui portat annulum, xvii. solidos : pro digito minimo, v. solidos : de ungue si præciderit, de quolibet v. solidos solidorum Anglicanorum : et pro ungue minimi digiti, iv. denarios

XIV.

Qui sponsam alterius vitaverit, forisfacit weram suam erga Dominum suum.

XV.

Similiter qui falsum iudicium fecerit, weram suam perdit, nisi præstitio super sancta sacramento probare possit, se melius iudicare non scisse.

XVI.

Si quis alterum appellet de Larcinio, et is sit liber homo, et aliquando habuerit verum testimonium de legalitate, excondicet (*i excusabit*) se per planum sacramentum : et qui infamatus ante fuerit, per sacramentum nominatum : videlicet ex curia hominum legalium parium, si eos habere potuerit, excondicet ; seu purgabit se duodecima manu : et si eos habere non potuerit, defendet se per iudicium (*ita purgationem vulgarem vocat*), et appellans jurabit super se et septem homines nominatos, quod propter nullum odium id fecerit ; nec propter ullam aliam causam quam ut jus suum persequeretur.

XVII.

Si quis appellatus fuerit de Monasterii vel Ecclesiæ infractione, vel cameræ, et neque antea fuerit infamatus, excondicet seu purget se per xii. homines legales nominatos, se duodecima manu. Et si aliquando infamatus fuerit, purget se cum ter iterato testium numero, videlicet per xlviii. homines legales nominatos se xxxvi. manu : et si illos habere non potuerit, eat ad iudicium ter iteratum, quemadmodum debuerat ad ter iteratum sacramentum. Et si antea larcini-

alt a l'euve : li Archevesque [al., et li Archevesque] avera de forfature xl. sols en Merchenelae, è lui Evestres [al., li Eveskes] xx. sols, e li Quens xx. sols, e li Baron x. solz, è li Vilain xl. deniers [al., denir].

XVIII.

Franc home qui ad aver champester trente deniers vailaunt, deit doner le dener saint Pere. Le Seignur pur iv. den. que il douрад, si erunt quites ses Bordiers, e ses Boner e ses Serianz. Li Burgeis qui ad en sonu propre chatel demi marc vailant, deit dener seint Pere [al., donner le dener S. Pere]. Qui en Denalae Franc home est; e il avera demi marc en argent vailant de aver champester, si deuera doner le dinier Seint Pere [al., durad daner le dener saint Pere]. E per le dener qui li Seignur durrat, si erent quietes ceals qui meinent en son demainer [al., demain].

XIX.

Ki purgiate femme per force, forfait ad les membres. Ki abate femme a terre, pur faire lui force, la multe al Seignur x. solz. S'il la purgiate, forfait est de membres,

XX.

Ki renent le dener Seint Pere, e dener prendra [al., rendra] per la justice de seint Eglise, è xxx. den. forfait. E se il en est plaide de la justise le Rei, le forfait à l'Evesque xxx. den. e al Rei xl. solz.

XXI.

Si elquuns creve l'oïl al altre per aventure quelque soit, si amendrad lxx. solz del solz Engleis. E si la purvele [al., purnelle] i est remis [al., remes], si ne rendra lui que la meité.

XXII.

(3) *De releife al Cunte, que al Rei*
(3) *V. LL. Hen. I. c. 14.*

in Merciorum Lege, et Episcopus xx. solidos, et Comes xx. solidos, et Baro x. solidos, et Villanus xl. denarios.

XVIII.

De Denariis sancti Petri, seu Vectigali Romano.

Liber homo qui habuerit averia campestria xxx denariis æstimanda, dabit denarium sancti Petri. Pro rv. denariis quos donaverit Dominus, quieti erunt Bordarii ejus et ejus Boner, et ejus Servientes. Burgensis qui de propriis Catallis habet id quod dimidia Marca æstinandum est, det denarium sancti Petri, Qui in Lege Danorum est liber homo, et habet averia campestria quæ dimidia marca in argento æstinantur, debet dare denarium sancto Petro. Et per denarium quem donaverit Dominus, erunt quieti ii qui resident in suo Dominico.

XIX.

De Muliere vi compressa et pudicitia luctamine tentata.

Qui sceminam vi oppresserit, forisfacit membra sua. Qui prostraverit sceminam ad terram et ei vim inferat, multa ejus Domino est x. solidi. Si vera eam compresserit, forisfacit membra.

XX.

De iis qui vectigal Romanum seu sancti Petri non pendunt.

Qui negaverit denarium sancti Petri, eum pondat per justitiam sanctæ Ecclesiæ et xxx. denarios forisfacturæ. Et si de ea re est implicitatus per justitiam Regis, forisfaciat Episcopo xxx. denarios, et Regi xl. solidos.

XXI.

De Oculo effosso.

Si quis alteri oculum effoderit infortunio quocunque, emendet lxx solidis solidorum Anglicanorum. Et si la purvele restituatur, dimidium duntaxat reddatur.

XXII.

De Relevio seu σελεισις Comitibus.

De Relevio Comitibus, quod ad

nium emendaverit, eat ad aquam. Archiepiscopus habebit de forisactura xl. solidos in Merciorum lege, et Episcopus xx. solidos, et Comes xx. solidos, et Baro x. solidos, et Villanus xl. denarios.

XVIII.

Liber homo qui habuerit in averiis campestribus trigenta denarios, debet dare denarium sancti Petri. Pro iv. denariis quos dabit Dominus, quieti erunt Bordarii ejus, et ejus bonnarii, et ejus servientes. Burgensis qui dimidium marcæ nabet in propriis catallis, debet dare denarium sancti Petri. Qui in lege Danorum est liber homo et habet averia campestria valoris dimidiæ marcæ in argento, dare debet denarium sancti Petri. Et per denarium quem Dominus donaverit, quieti erunt ii qui manent in suo dominico.

XIX.

Qui sceminam vi oppresserit, forisfecit sua membra. Qui prostraverit sceminam ad terram, ut vim ei inferat, multa ejus Domino est x. solidos : si vero eam compresserit forisfactus est de membris.

XX.

Qui denegaverit denarium sancti Petri, reddet denarium per justitiam sanctæ Ecclesiæ, et præterea xxx. denarios pro forisfactura. Et si de ea re implacitatus fuerit per justitiam Regis forisfactura Episcopo erit xxx. denarios, et Regi xl. solidos.

XXI.

Si quis alteri oculum effoderit quocunque casu, emendabit lxx. solidis solidorum Anglicanorum : et si pupilla remanserit, dimidium tantum ei dabitur.

XXII.

De relevio Comitibus quod ad

afiert viii. chivals selez e enfrenes, les xv. habers, e iv. hommes [al., haume, ut inf. n. 24], e iv. Esens, e iv. Launces, e iv. Espes; les autres xv. Chaceurs, e Palfreis a freins et a chevestres.

XXIII.

De relief a Barun, iv. Chivals enselez e enfrenes, e ii. Halbers, e ii. Hammes, e ii. Escus, e ii. Launces, e ii. Espes: e les autres ii. un Chaceur, e un Palefrei a freins e a chevestres.

XXIV.

De relief a Vavasour a son lige Signur, deite [al., deit] estre quite per le cheval son peipe [al., pere, vel peiré] tel qu'il aveit a jour de sa mort, e per son Halbert, e per son Haume, e per son Escud, e per sa Lance, e per s'espe, s'il fust desapeilé [al., desa pareille], qu'il ne out ne Chival ne les armes per c. sols.

XXV.

De eivers deins avoir kil voldra clamer emblet, e il volge douer vage e trover plege a porsuir son apel, dunt li scuverad a celui qui auverad entremiens nomer son garant s'ul [al., s'il] l'ad; e s'il ne f'ad dunt nomerad son Heuvelborh, e ses testimonies, e ait les a jur e a terme, s'il les ad, v s'il les pot aver; e li enterceur liveriad en guage soi siste main, e li altre le metirad en la main son warant, v a son Heuvelborh, e il ait testimonies que il l'acharad [al., acharad] al marthied [al., marchied] in [al., li] Rei, e qu'il ne set son warant, en [al., ne] le plege vis ne mort: ço jurad od ses testimones per plein serment: si perdra son Chatel, si il testimonient qui il Huvelborh enpust [al., enprist]: e s'il ne pot avoir garant ne testimonie, si perdrad, e pur soldrad pert sa werre vers son Seigneur, ço est en Merchenelae e en Denelæ, e en Vuest-Sexenelae, Ne vochere mie son Signor warant icoe qui seit mis en guage, e on Denelae meitre en vele; dissi la qui il seit derained: e s'il pot pro-

Regem pertinet viii. equi cum sellis et frænis, iv. Loricæ, iv. galeæ, et iv. scuta, et iv. lanceæ, et iv. enses, et aliæ res iv. equi venatorii, et palafredi cum frænis et capistris.

XXIII.

De Releivio Baronis.

De Releivio Baronis, iv. Equi cum sellis et frænis ornat, et Loricæ ii. et ii. Hammes et Scuta ii. et ii. Hastæ et ii. Enses, et les autres ii. un chaceur et unus Palfredus cum fræno et capistro.

XXIV.

De Vavasoris Releivio.

De Releivio Vavasoris ad ligium suum Dominum. Quietus esse debet per equum son peip talem qualem habuerit tempore mortis suæ, et per Loricam suam et per son Haume, et per scutum suum, et per hastam suam, et per ense suum, et si adeo fuerit inermis ut nec equum habuerit nec arma, per centum solidos.

(Adeo me cæcutire hic fateor, ut nec lemma adjicere possim.)

XXV.

De eivers deins aver Kil velit calumniare, emblet, et ille vult dare vadios et invenire plegios ad prosequendum appellum suum, tunc liscuverad illi quod il auverad entremiens nomer warrantum suum si eum habuerit, et si non habuerit eum, nominabit suum Heuvelborh, et testes suos, et habebit eos ad diem, et ad terminum si eos habeat aut eos habere poterit, et li entreceur liveriad in vadium se sexta manu, et alter ponat in manum sui warranti v a son Heuvelborh, et habeat ille testes quod il lacharad al marthied in Rei, et quod ille non set suum warrantum in plegio vis ne mort ço jurad od testes suos per plenum Sacramentum perdat catallum suum si is testimonium perhibeat quod Heuvelborh enpust, et si non poterit habere warrantum nec testem, perdat et pro soldrad perdat Weram suam Domino suo. Hoc obtinet in Merciorum jure, et in Danorum, et in West-Saxonum. Non vocabit Dominum suum ad Warantum de hoc quod ponitur in

Regem pertinet, viii. Equi Ehippiati et frænis ornat, iv. Loricæ, et iv. Hammes, et iv. Scuta, et iv. Hastæ, et iv. Enses, les autres iv. chaceurs et Palfredi cum frænis et capistris.

XXIII.

De releivio Baronis iv. equi cum sellis et frenis, et ii. Loricæ, et ii. galeæ, et ii. scuta, et ii. lanceæ, et ii. enses: et ii. aliæ res, unus equus venatorius, et unus Palfredus cum frænis et capistris.

XXIV.

De releivio Vavasoris ad ligium suum dominum, quietus esse debet per equum sui patris, talem qualem habuerit tempore mortis suæ, et per ejus loricam, et per ejus galeam, et per ejus scutum, et per ejus lanceam, et per ejus ense: nisi adeo fuerit rebus omnibus destitutus, ut nec habuerit equum vel arma pro centum solidis.

XXV.

Si quis velit calumniari seu petere averia sua furto subrepta, et is velit dare vadium, et invenire plegios ad prosequendum appellum suum, tunc necesse erit ei qui ea habuerit, nominare suum warrantum, si habuerit, et si non habuerit, tunc nominabit suum Heuvelborh, (i. Fidejussores) et testes, et eos habeat ad diem et ad terminum, si eos habuerit, aut habere potuerit: et intertrator dabit in vadium se sexta manu, et alter ponet in manum sui warranti, vel sui Heuvelborh, et habeat ille testes, quod ea (averia) emit in Mercato Regis, et quod non scit suum warrantum, nec plegium vivum nec mortuum. Id jnrabit cum suis testibus per planum sacramentum, Perdet vero suum catallum, si ij in testimonio dicunt, quod Heuvelborh cepit. Et si non poterit habere warrantum, nec testem, perdet et pro. . . . perdet weram suam erga suum Dominum. Hoc obtinet in Merciorum, Danorum, et West-Saxonum legibus. Non vocabit Dominum suum ad Warantum

*ver qui ceo soit de sa nurture per
treis parts son vigued [al., vicined],
se il aver ad dereigned. Kar puis
lei serment li est jugied, ne l'en pot
pas puis lever par lo jugement de
Engleterre.*

vadio, et ou Danke meite en vele
dissi la quod is sit dereined, et si
potest probare quod hoc sit de
sa nurture, per tres partes son vi-
gued se il aver ad deraigned. Nam
post Sacramentum li est jugied :
inde non potest postea lever per
judicium Angliæ.

de hoc quod positum fuerit in va-
dio, et in Danorum lege, ponere
velit, donec disrationatus fuerit;
et si possit probare, quod ea (ave-
ria) sint de sua nutritura, per tres
partes sui vicineti, si averium
disrationaverit. Nam ex quo sacra-
mentum ei judicatum et delatum
est, non potest amplius illud levare
per judicium Angliæ.

XXVI.

*De murdre freceis [al., se cis] oc-
cist, è les homes del hundred nel
prengent è amenent a la justice de-
denz les oit jours, per mustrer pur
qui il la fait, sin rendront le
murdre XLVII. Marcas.*

XXVI.
*De ceturia mulcia, ubi reus homi-
cidii iudicio non sistitur.*

*De Murdre freceis occist, et ho-
mines hundredi nonprehendunt
et minant ad Justitiam infra VIII.
dies ut ostendat ob quam causam
fecerit, reddant le murdre XLVII.
Marcas.*

Si quis aliquem murdro occide-
rit, et homines Hundredi eum non
prehendant, et adducant ad justiti-
am intra octo dies ut ostendant a
quo murdrum factum est, reddent
pro murdro xlvij. Marcas.

XXVII.

*Si home volt derainer covenant
de terre vers son Seigneur, per ses
Pers de la tenure meismes, qui il
apelerad a testimonies, les couverad
(conviendra) derainer. Kar per
estranges nel purra pas derainer.*

XXVII.
*De clientis actione versus Domi-
num.*

*Si quis vult derainer conventio-
nem de terra sua versus Dominum
suum per pares suos de tenura,
ipsos quos appellaverit ut testes
sint lescuverad derainer. Nam per
extraneos non potest derainer.*

Si quis velit disrationare con-
ventionem de terra erga Dominum
suum, per pares ejusdem tenuræ,
quos ad testes appellabit, erit
disrationandus : nam per extraneos
non poterit disrationari.

XXVIII.

*Home qui plaide en Curt, a qui
Curt qui co [al., quicon] seit, fors
là où le cors le est esti [al, f. la Rei
est], è home li mettid sur qu'il ait dit
chose, qui il ne vuelle coinistre, se
il ne pot derainer per II. entendable
homme del plaidant et veant qui il
ne l'aura dit, recovered a sa pa-
role (4).*

XXVIII.
De

*Qui placitat in Curia, cujuscun-
que curia sit, excepto ubi le cors
le est esti e home li mettid super eo
quod dixerit, rem quam nolit con-
fiteri, si non potest derainer per
II. intelligentes homines qui inter-
fuerunt placito et videntes quod
non dixerit, recovered à sa parole.*

Si quis velit disrationare con-
ventionem de terra erga Dominum
suum, per pares ejusdem tenuræ,
quos ad testes appellabit, erit
disrationandus : nam per extraneos
non poterit disrationari.

XXIX.

*De relief a vilain, le meillur aveir
qu'il avera, v Chival, v Buf, v Vache,
donrad a son Seigneur de Relief, et
puis si serait euz les Vilains en
franc plege.*

XXIX.
De Colonorum Relevio.
*De Relevio Villani. Melius ani-
mal quod habuerit id (sive Equus
sit, sive Bos, sive Vacca) donabit
Domino suo pro Relevio, et postea
si seraitz euz les Villain in franco
plegio.*

Si quis aliquem murdro occide-
rit, et homines Hundredi eum non
prehendant, et adducant ad justiti-
am intra octo dies ut ostendant a
quo murdrum factum est, reddent
pro murdro xlvij. Marcas.

XXX.

*De iij chemins, ço est a saveir,
Vvatlingstrete, et Ermingstrete, et
Fos : Ki en aucun de ces chemins
occit home qui seit errant per le
pais, u asalt, si enfreint le pais le
Roi.*

XXX.
De viis publicis.
*De tribus viis, videlicet, Vvat-
lingstrete et Ermingstrete et Fosse.
Qui in aliqua harum viarum homi-
nem itinerantem sive occiderit
sive insilierit, is pacem Regis
violat.*

Si quis velit disrationare con-
ventionem de terra erga Dominum
suum, per pares ejusdem tenuræ,
quos ad testes appellabit, erit
disrationandus : nam per extraneos
non poterit disrationari.

(4) LL. Henr. I. 1, 31, 48.

XXXI.

Si larecin est troved, en qui terre qui ceo seit, et le Laron ouesque, le Seignor de la terre et la feme averunt la meited del avoir a Laron, e les chalejurs [al., challengeurs] lor chatel, se il le trovent, e la bor merted [al., et la foi, meitted], s'il est trové dedanz Sache et Soche, s'il perdra la feme, et le Seignor l'avered.

XXXII.

De Strevuarde de chescon des hides de Hundred un home dedenz la feste de seint Michell, et le seint Martin, et Vvardireve, si aura xxx. hides quites per son travaille et si avertrespassent, perilot, vel denient vvaetter [al., devient wattez], eil ne pussent mustrer ne cri ne force qui l'on fust faite, si rendisent l'aveir.

XXXIII.

Cil qui custivent [al., cultivent] la terre ne deit l'um travailler, se de louer diotre [al., droit] cense, non ne leiat a seignurage de partir les cultivours de leur terre, pur tant cum il pussent le droit seirvise faire. Les naïfs ki departet de sa terre, ne devient, cartre faut naïverie querre [al., et denient naïvere, les faut querre], qui il ne facent leur droit service, que apend a leur terre. Li naïfs ki departet de sa terre, dunt il est nez, e vent a autrui terre, nuls nel retenget, ne li, ne ses chatels; enz le facent venir arer a faire son servise, tel cum a li apend. Si les seinurages ne facent altri gainnys venis a lor terre, la justice le facet.

XXXIV.

Nullui ne toille a son senior son droit servise, pur nul relais qui il li ait fait en orere.

XXXV.

Si feme est jugée à mort, v a defacum [al., defaction] des membres, ki seit enceintée, ne faced l'um justice desquele seit délivrée.

XXXI.

De Latrone, cum latrocinio seu *ἰπαιροσίῳ* prehensio.

Si latrocinium sit inventum in cujuscunque terra sit et latro simul, Dominus terræ et uxor ejus habebunt medietatem bonorum Latronis, et les chalieurs lor chatel se ille trouvent et labor merted, si reptum sit intra Sache et Soche perdat Uxor, et Dominus habebit.

XXXII.

De

De Strevuarde de unaquaque Hidarum Hundredi unus homo intra festum S. Michaelis et Martini, et Uvardireve habebit xxx. hidas quietas pro labore suo, et si averia moriantur perilot vel dexient water et non possit ostendere nec clamorem nec vim quæ facta fuerit, redat averia.

XXXIII.

De Colonis et Glebæ Ascriptitiis.

Eos qui custivent terram non debet quis molestare præterquam de eorum diotre censu. Nec licet a seignurage discedere Cultores de terra sua, quia rectum servitium suum facere possint. Natiyi qui discedunt a terra sua non debent cartre faut naïvere quere quæ non faciunt rectum servitium quod spectat ad terram suam. Nativum qui discedit a terra unde est natus et venit ad alteram, nullus eum retineat nec catalla ejus, sed redire cogatur ut faciat servitium suum tale quod ad eum spectat. Si les seignurages non faciunt altri gainnys venire ad terram suam, Justitia id faciat.

XXXIV.

Ne quis Domino suo debitas præstationes subtrahat.

Nemo Domino suo subtrahat rectum servitium suum, propter nullam remissionem quam ei antea fecerit.

XXXV.

De Fœmina gravida quæ capitati supplicio damnatur.

Si mortî damnata si aut membrorum mutilationi fœmina in utero gestans, de ea non fiat justitia priusquam parturierit.

XXXI.

Si latrocinium inventum fuerit in cujuscunque terra sit, et latro simul, Dominus terræ et uxor ejus habebunt medietatem bonorum Latronis, et clamatores, seu qui res suas repetunt, sua catalla, si ea invenerint, et medietatem suam, si inventus fuerit intra Sacam et Sacam, perdet uxor, et Dominus habebit.

XXXII.

De Strevuarde de unaquaque Hidarum Hundredi quilibet homo intra festum sancti Michaelis et sancti Martini, et Wardireve, habebit xxx. hidas quietas pro labore suo, et si averia, seu animalia, moriantur, vel periclitentur, vel labe aliqua infecta sint, et non possit ostendi, clamorem vel vim factam fuisse, reddantur averia.

XXXIII.

Qui colunt terram non debent molestari, præterquam de eorum recto censu. Nec licet Dominus cultores de terra sua dimittere, quamdiu possunt rectum servitium facere. Nativi qui discedunt a terra sua, et denegant nativitatem, requirendi sunt, ut faciant rectum suum servitium, quod spectat ad terram suam. Nativum qui discedit a terra unde natus est, et in alterius terram venit, nullus retineat, nec eum nec ejus catalla: sed redire cogatur ad faciendum suum servitium quale ad eum spectat. Et si Domini non faciant alios cultores venire, in eorum terram, iustitia id faciat.

XXXIV.

Nemo Domino suo subtrahat rectum servitium suum, propter ullam remissionem quam ei antea fecerit.

XXXV.

Si fœmina mortî damnata sit, aut membrorum diffactioni, seu mutilationi, et gravida sit, de ea non fiat justitia, priusquam enixa fuerit.

XXXVI.

Si home mort sans devise, si departent les enfans l'érîte entre sei per yovel.

XXXVII.

Si le pere truitet sa file en avulterie en sa maison, v en la maison de son gendre, ben li laust oure [al., ocire] l'avultere.

XXXVIII.

Si home enpuissuned altre, seit occis, v permanablement eissillé. Lo jettai vos chosez por cause de mort, et de eo [al., ceo] ne me poez emplaider : kar leist a faire damage a altre pur pour de mort, quant parele ne pot eschaper. E si de ço me mescez qui pur pour de mort nel feisse de ço mespriorai, e les choses qui sunt remises en le nef, soient departis en comune, sulun les chatels. E si alcun iothed les chatels fors de la nef senz busun, s'il rendet.

XXXIX.

Dous sunt parcerens d'un crichet, e est l'un emplaide sanz l'altre, et per sa folie si pert, ne dit [al., deit] per ço l'altre estre perdunt, ki present ne sud [al., fust] : Kar iose juge entre eus, ne fors juge pas les autres ki ne sunt a present.

XL.

Cil qui tenent lur terre a cense, soit lur droit releif a tant cum a cense est d'un an.

XLI.

Ententivement se purpense cil qui les jugementz unt à faire, qui si jugent, cum desirent, quant il dient : Dimitte nobis peccata nostra, et nous dsendum [al., descendons vel descendun] qui l'um Christien fors dela terre nevende (5), n'en surchetut en pais um ne vart l'um, qui l'um l'amne ne perde, qui Du rachatal de sa vie. Ki tort elevera, v faus jugement fra per curruz ne per han-

(5) Ll. Vill. Latine c. 65. al. v.

XXXVI.

De Intestatorum bonis

Si quis intestatus obierit, liberi ejus hæreditatem æqualiter dividant.

XXXVII.

De adultera a patre deprehensa.

Si pater deprehenderit filiam in adulterio in domo sua seu in domo generi sui, bene licebit ei oure, [lege forsã occire] occidere adulterum.

XXXVIII.

De Jactu, velut ad Legem Rhodiam.

Si quis en puissuned alterum sit occisus aut per manhablement eissille, ego jecero res tuas de navi ob metum mortis, de hoc non potes me implacitare. Nam licet alteri damnum inferre ob mortis metum quando periculum evadere non potest, et si de hoc me mesces quod ob metum mortis nel feisse de co mespriorai et ea quæ in navi restant dividantur in communi secundum Catalla, et si quis jecerit Catalla extra navim, quando necessitas non exegerit, ea restituat.

XXXIX.

De Judiciis in socium absentem.

Duo sunt participes unius Crichet, et unus eorum implacitatus fuerit absque altero, qui negligentia sua perdit; non inde debet damnum cedere alteri qui absens fuit. Nam quod judicatum est inter eos non debet præjudicare iis qui absentes fuerunt.

XL.

De Relevo eorum qui cientes censum pendunt.

Eorum qui Fundum suum tenent ad Censum, sit rectum Relevium tantum quantum census annuus est.

XLI.

De Judiciis.

Caute prospiciant ii quibus cura incumbit judicicia facere, ut judicent uti petunt quando dicunt : Dimitte nobis debita nostra, et prohibemus ne homo Christianus extra terram non vendat nen surcheut en paisumnevart lum quod homo animam suam non perdat quam Deus vita sua redemit, qui injuriam elevera aut falsum judicium fra pur curruz ne pur hange v pur aveir sit in fo-

XXXVI.

Si quis intestatus obierit, liberi ejus hæreditatem ex æquo dividant.

XXXVII.

Si pater deprehenderit filiam in adulterio in domo sua, seu in domo generi sui, bene licebit ei adulterum occidere.

XXXVIII.

Si quis alterum impotionaverit, interficiatur, vel perpetuo exilio damnentur. Ego jecero res tuas (de navi) ob metum mortis, de hoc non potes me implacitare. Nam licet alteri damnum inferre ob mortis metum, quando aliter periculum vitari non potest. Et si de hoc probaveris, quod ob metum mortis id non fecerim, de hoc me mispenderem, et ea quæ in navi remanent, dividantur in communi secundum Catalla : Et si quis jecerit Catalla extra navim, nulla exigente necessitate, ea restituet.

XXXIX.

Duo sunt participes unius Cricheti, et unus eorum implacitatur absque altero, et per negligentiam suam perdit, non debet propterea alter perdere, qui præsens non fuit : nam res inter eos judicata non forisjudicat alios qui præsentis non fuerunt.

XL.

Eorum qui tenent terram suam ad censum, sit rectum relevium tantum quantum annuus census est.

XLI.

Caute prospiciant, quorum est judicicia facere, ut judicent, quemadmodum capiunt, cum dicunt : Dimitte nobis peccata nostra. Statuimus igitur ne quis hominem Christianum extra terram vendat, ac præsertim in ea patria ubi non cavetur ne anima perdatur, quam Deus vita sua redemit. Qui injuriam excitaverit, vel falsum judicium fecerit ira vel odio, vel data

ge, v per avoir, seit en forsounre [al., forfactur] le Rei de xl. solz, s'il ne pot aleier qui plus dreit fait [al., faire] nel sont [al., sout] si perde sa franchise, si al Rei nel pot rachater a son plaisir. E s'il est en Denelae, seit forfait de Laxlite, si alaier ne se pot, qui il melz faire ne s'oit. E qui dreite lei, et dreite jugement refuserad, seit forfait envers celi ki dreit ço est a avoir, si ço est envers li Rei, xl. livres; si ço est envers cunte, xl. sols : si ço est en Hundred, xxx. solz. E envers touz icons [al., iceus] ki curt unt en Engleterre, ço est al solz Engleis. E en Denelae qui dreit jugement refuserad, seit en la mercie de Laxlite, e ne face bon [al., l'un] plainte a Rei d'ici qui l'un li seiu de faili et Hundred, v el Conté.

XLII.

Ne prenge hum nam nul [al., n'il vel nul] en Conté ne de fors, d'ici qu'il ait tres fois demand dreit el Hundred vel Conté : e s'il a la tiers fiée ne pot dreit avoir, ait al Conté, e le Conté l'en a sete [al., sésène] le quart jura : e se cili de suit [al., defaut] de ki il se claime, duut prenge congé qui il puisse nam prendre pur le son lum et pref.

XLIII.

Ne nul achat le raiiant de iv. den. de mort, vis, sans testimonie ad iv. hommes, v de burt [al., burg] v de vile : e le [al., se] l'un le chalange, e il vent, ait testimonie; si n'ad nul vvarant, rende l'un al un [al., um] son chatel, e le forfait ait ki aver le deit : e si testimonie ad, si cum nous evis [al., deviz] dezumes [al., desures], voest [al., ço est] les trois foiz, et a la quart feiz le deruine, v il le rende.

XLIV.

Aus ne semble pas raison, qui l'un face pruvance sur tectimonie ki consissent ço que entre [al., emble] est, e qui nul nel prust devant

risfactura Regis de xl. solidis. S'il ne pot aleier quod plus recti facere nel sont si perde sa Franchise si al Rei nel pot rachater s son plaisir. Et si sit in Danorum Lege sit Forisfactura de Lahslite sil alaier ne se pot quod melius facere non s'oit et quod rectam legem et rectum iudicium recusaverit, sit Forisfactura erga illum cui jus hoc pertinuerit; si sit erga Regem vj. libræ, si sit erga Comitum xl. solidi, si sit in Hundredo xxx. solidi, et erga omnes i cons qui Curiam habent in Anglia co eit ad solidos Anglicanos. In Danorum Lege qui rectum iudicium recusaverit, sit is in misericordia de suo Lahstite nec bene faciat querelam Regi de hoc quod quis ei defecerit in Hundredo aut in Comitatu.

XLII.

De Pignore, quod Namium vocant, capiendo.

Non capiat quis Namium aliquod in Comitatu nec per vim usque dum ter rectum petierit in Hundredo aut in Comitatu, et si ad tertiam vicem rectum non potest habere, eat ad Comitatum et Comitatus præfigat ei diem quartum et si c'i de fait de ki il se claime dunt prenge conge ut possit Namium capere pur le son lum et pref.

XLIII.

Ne quis rem aliquam emat sine testibus

Nemo emat quantum iv. denariis æstimatur; neque de re mortua neque de viva, absque testimonio iv. hominum aut de burgo aut de villa : et si quis rem vendicat et il vent habeat testimonium; si nullum habeat Warrantum, respondeat alteri Catallum suum et forisfacturam habeat, qui habere debet, et si testimonium habeat ut jam diximus, voest tribus vicibus vice quarta le deremet et il le rende.

XLIV.

De :: :: ::

Præterea Rationi consonum non videtur ut quis face pruvance sur testimonie ki consensent co que entre est, et que nul nel prust devant le

pecunia, sit in forisfactura Regis de xl. solidis, si non potest se allegiare (seu purgare) quod plus recti facere non scivit, libertatem suam perdat, nisi eam a Rege redimere potuerit ad ejus beneplacitum. Et si sit in Danorum Lege, sit forisfactus de Lahslite, si allegiare se non possit, se melius facere non scivisse. Et qui rectam legem et rectum iudicium recusaverit, sit forisfactus erga eum ad quem jus hoc pertinuerit : si sit erga Regem, vj. libris, si erga Comitum xl. libr. si in Hundredo xxx. solid. et erga omnes illos qui Curiam habent in Anglia, id est ad solidos Anglicanos. Et in Danorum lege qui rectum iudicium recusaverit, sit in misericordia de suo Lahlite, nec querelam Regi fiat, de eo quod quis ei defecerit in Hundredo, nec in Comitatu.

XLII.

Nemo Namium capiat neque in Comitatu, neque extra (Comitatum) donec ter rectum petierit in Hundredo, vel in Comitatu : et si ad tertiam vicem rectum non potest habere, eat ad Comitatum, et Comitatus assignet ei diem quartum; et si is deficiat de quo se clamat, tunc facultatem accipiat namium capiendi pro sua utilitate et proficuo.

XLIII.

Nemo emat quantum iv. denariis æstimatur neque de re mortua, neque de viva, absque testimonio iv. hominum aut de burgo, aut de villa : et si clametur, veniat, et habeat testes : si nullum Warrantum habet, reddat homo homini suum Catallum, et forisfacturam habeat qui habere debet : et si testes habeat, uti diximus supra, scilicet tribus vicibus, et ad quartam vicem eum disrationet, vel rem reddat.

XLIV.

Non videtur rationi consentaneum ut probatio fiat per testes qui rem ablatam cognoscant, et ut quis probet, vel probationem fa-

se terme de vj. meis. avres ço qui l'aveir su emblé.

XLV.

E al [al., cil] qui est redte, e testimoniet de leauté, et le plait trez foiz eschvit, e al quart mustrent li sumenour de ses tres defautes, uncore le mande l'um qui il plege truse [al., truve], e vienge a a dreit : e s'il ne volt, si ne uit l'um vif v mort, si prenge l'um quanque il ad, e si rende l'um al chalangeur sun chatel, e li Sire ait la meité, del remanant, et le Hundred la mei.é. Et si nul parent n'ami ceste justise deforcent, seient forseit envers li Rei de vj. lib. e quergent [al., querent] le larun n'en qui poesté il seit trové, n'eit Vvarant de sa vie, ne per defensed plait n'ait mes recovrer.

XLVI.

(6) *Nul ne receit hom ultre iij. nuitz, si til [al., ci.] ne li comand od qui il fust aniz [al., venit].*

XLVII.

Ne nuls ne lait sun hum de li partir, plus qu'il est reté.

XLVIII.

(7) *E ki larun encontre, sanz [al., saus] qui a acient li leit aler, si l'amende a la vailance de larun, v se n'espurge per plener lei qui il larun nel sout. E ki le cri orat, e sursera, la surcise li Rei amend, ou sen expurget.*

XLIX.

Echascun Seniour eit son Seriant, v sun plege, qi si net reté qui ait a dreit el Hundret.

L.

Si est ascons qui blamet seit, de

terme vj. mensium postquam que l'aveir su emble.

XLV.

De Vadimonio deserto

E-nl qui est redte e testimoniet deleaute et le plait trezfoiz vicibus eschui, et ad quartam vicem ostendat summonitor de tribus defaultis, nihilominus le mande lum ut plegium inveniat et veniat ad jus, et si nolit, si non viderit hominem vivum aut mortuum, capiat quantum habet et reddat petenti catalum suum et Dominus habeat medietatem residui, et Hundredum medietatem. Et si nemo parent nami ceste justise deforcent seint forseit envers le Rei de vj. lib. et quergent le larun nen ki poeste il seit trove, neit Vvarant de sa vie, ne per defensed plait nait mes recorrer.

XLVI.

De Hospitibus.

Nemo alium recipiet ultra iij. noctes, si til ne li command od qui fust aniz.

XLVII.

De Famulis.

Nemo hominem suum a se discedere patiatur postquam rectatus fuerit.

XLVIII.

De

Et qui Latronem en contre e sanz qui a acient li leit aler si la mend a la vailance de larun, v se n'espurge per plener lei quod Latro non sit e ki le cri orat e sursera, la surcise li Rei amend, ou sen expurget.

XLIX.

De

Quilibet etiam Dominus habeat servientem suum aut plegium suum qi, si non rectatus fuerit, habeat ad rectum in Hundredo.

L.

De

Si quis intra Hundredum incu-

ciat, ante terminum vj. mensium, postquam res ablata et subrepta fuit.

XLV.

Ille vero qui rectatus est, et testimonium habet de legalitate, et ter placitum deseruit, et in quarta vice tres eius defaultis ostendunt summonitores : adhuc ab eo petitur, ut plegium inveniat et ad rectum veniat : et si nolit, si non visus fuerit vivus aut mortuus, capiatur quidquid habet, et reddatur clamatori seu petenti, et Dominus habeat medietatem residui, et Hundredus medietatem. Et si nullus parens vel amicus hanc justitiam deforcent, sint forisfacti erga Regem de vj. libris, et quarant latronem, et in cujuscumque potestate inventus fuerit, non habeat Warantum de vita sua, nec possit in posterum pro defensione sua placitum recuperare.

XLVI.

Nemo alium recipiat ultra iij. noctes, nisi is aliter jubeat cum quo venit.

XLVII.

Nemo hominem suum a se discedere patiatur, ex quo rectatus fuerit.

XLVIII.

Et qui in Latronem incurrit, eumque salvum gratis dimittit, emendam solvat ad valorem Latronis, vel per plenariam legem se expurget, quod latronem esse nescivit. Et qui clamorem audiet, et supersedebit, supersisam Regis emendet, vel se expurget.

XLIX.

Quilibet etiam Dominus habeat suum servientem, vel suum plegium, cum quo si rectatus fuerit, eat ad rectum in Hundredo.

L.

Si is qui accusatur absconsus

(6) V. LL. Edv. Conf. c. 27.

(7) V. LL. Kanuti, part. II, c. 126, et LL. Henr. I, cap. 12

dinz [al., et dinz] le Hundred iv. humes ieretent, sei xii. mains'espurget, e si il seut suist [al., s'enfuist] deduz la chalange, li Sires rende sun vere, e si l'un chalange le Seignour, qui par le seut seit alé, si s'escudie sei vj. main : e s'il ne pot [al., vot], envers li Rei l'ament, e ci! soit vilage.

satus fuerit et iv. homines, le retent, se duodecima manu purget, et si il seut suist deduz la chalange, Dominus reddat Weram suam e si lun chalange, le Seignour que per le seut seit aler si se purget duodecima manu, et si non posset, emendet versus Regem et sit utlatus.

est, et ad Hundredum a iv. hominibus reclatur, duodecima manu se expurget. Et si post clamorem aufugiat, Dominus reddat suam Weram. Et si clametur Dominus, quod ex sua scientia excesserit, se excondicat se vi. manu : quod si non potest, emendam solvat Regi, et sit utlagatus.

SELDENUS LECTORI.

Neque præter Ingulphum quis leges hasce tradidit; neque præter hasce, aliquem omnino quæ illius ævi idiomate Gallico seu Normannico conscribitur, exstare puto; cum interim memoriæ sit traditum, Willelmi idiomata illud, utpote vernaculum, nascentique imperio velut magis fidele, in Anglia propagari et populare fieri impense desiderasse, idque sancito jussisse. Missis quæ historici de ea re habent, Robertum Holkotium, virum, ut ævum suum tulit, doctissimum, testem adhibeo. *Narrant historiæ (ita scribit ille ad librum Sapientiæ, cap. xi) quod cum Willelmus dux Normannorum regnum Angliæ acquisivisset, deliberavit quomodo linguam Saxoniam possit destruere et Angliam et Normanniam in idiomate concordare, et ideo ordinavit quod nullus in curia regis placitaret nisi in Gallico, et iterum quod puer quilibet ponendus ad litteras, addisceret Gallicum, et per Gallicum Latinum; quæ duo usque hodie, inquit, observantur.* Floruit autem Robertus iste sub Edwardo III, cujus regni anno vicesimo quarto, sæviante peste abreptus est. Vide Stat. 36, Ed. 3, cap. 15. Atqui complures aliæ, vetustis schedis Willelmo regi tributæ (præter eas Edwardo regi accepto, latas) reperiuntur, quarum hasce subjungere etiam visum est tam quod apud Rogerum Howedenum ex mutilo nimum exemplari obrusæ sint, aut librariorum injuria decurtatæ, tum quod Willelmi Lambardi codicem de priscis Anglorum legibus (ubi editæ quidem sunt, nec tamen undequaque exemplari quo utor consonæ) etiam studiosis rarissime occurrere certo sciam.

WILLELMUS, Dei gratia, rex Anglorum, dux Normannorum, omnibus hominibus suis Franciæ et Angliæ, salutem.

LI.

De religione et pace publica.

Statuimus in primis super omnia, unum Deum per totum regnum nostrum venerari, unam fidem Christi semper inviolatam custodiri, pacem, et securitatem, et concordiam, judicium et justitiam inter Anglos et Normannos, Francos et Britones Walliæ et Cornubiæ, Pictos et Scotos Albanæ. Similiter inter Francos et Insulanos, provincias et patrias quæ pertinent ad coronam et dignitatem, defensionem et observationem, et honorem regni nostri, et inter omnes nobis subjectos per universam monarchiam regni Britannicæ firmiter et inviolabiliter observari. Ita quod nullus alii foris faciat in nullo super foris facturam nostram plenam.

LII.

De fide et obsequio eraa regem.

Statuimus etiam ut omnes liberi homines fœderis et sacramento affirmant quod intra et extra universum regnum Angliæ (quod olim vocabatur regnum Britannicæ) Willelmo suo domino fideles esse volunt terras et honores illius fidelitate ubique servare cum eo, et contra inimicos et alienigenos defendere.

LIII.

De Normanni seu Francigenæ cæde.

Volumus autem et firmiter præcipimus ut omnes homines, quos nobiscum adduximus aut post nos venerint, sint sub protectione et in pace nostra per universum regnum prædictum; et si quis de illis occisus fuerit, dominos ejus habeat intra v. dies homicidam ejus si poterit; sin autem, incipiat persolvere nobis XLVI marcas argenti quandiu substantia domini illius perduraverit. Ubi vero dominus defecerit, totus hundredus in quo occisio facta est communiter solvat quod remanet.

LIV.

De Jure Normannorum qui ante adventum Willelmi, cives fuerant Anglicani.

Et omnis Francigena qui tempore Edwardi propinqui nostri fuit in Anglia particeps consuetudinum Anglorum, quod ipsi dicunt *Anhlote* et *Anscote* persolvat secundum legem Anglorum.

LV.

De clientelari seu feudorum jure, et ingenuorum immunitate.

Volumus etiam ac firmiter præcipimus et concedimus, ut omnes liberi homines totius monarchiæ regni nostri prædicti habeant et teneant terras suas et possessiones suas bene et in pace, libere ab omni exactione injusta, et ab omni tallagio: ita quod nihil ab eis exigatur vel capiatur; nisi servitium suum liberum quod de jure nobis facere debent et

facere tenentur; et prout statutum est eis et illis a nobis datum et concessum jure hæreditario in perpetuum per commune consilium totius regni nostri prædicti.

LVI.

De nocturnis custodiis.

Statuimus etiam et firmiter præcipimus ut omnes civitates, et burgi, et castella, et hundredi et wapentachia, totius regni nostri prædicti singulis noctibus vigilentur et custodiantur in gyrum pro maleficiis et inimicis prout vicecomes et Aldermanni, et præpositi et cæteri ballivi et ministri nostri melius per commune consilium ad utilitatem regni providebunt.

LVII.

De mensuris et ponderibus.

Et quod habeant per universum regnum mensuras fidelissimas et signatas, et pondera fidelissima et signata sicut boni prædecessores statuerunt.

LVIII.

De clientum seu vassalorum præstationibus.

Statuimus etiam et firmiter præcipimus ut omnes comites, et barones, et milites, et servientes, et universi liberi homines totius regni nostri prædicti habeant et teneant se semper bene in armis et in equis, ut decet et oportet, et quod sint semper propti et parati ad servitium suum integrum nobis explendum et peragendum cum semper opus affuerit, secundum quod nobis de feodis debent et tementis suis de jure facere, et sicut illis statuimus per commune consilium totius regni nostri prædicti, et illis dedimus et concessimus in feodo jure hæreditario. Hoc præceptum non nostrum sit violatum ullo modo super forisfacturam nostram plenam.

LIX.

Ut iura regia illæsa servare pro viribus conentur subditi.

Statuimus etiam et firmiter præcipimus ut omnes liberi homines totius regni prædicti sint fratres conjurati ad monarchiam nostram et ad regnum nostrum pro viribus suis et facultatibus contra inimicos pro posse suo defendendum et viriliter servandum, pacem et dignitatem coronæ nostræ integram observandam, et ad iudicium rectum et justitiam constanter omnibus modis pro posse suo sine dolo et sine dilatione faciendam. Hoc decretum sancitum est in civitate London.

LX.

Ne venditio et emptio fiat, nisi coram testibus et in civitatibus.

Interdicimus etiam ut nulla viva pecunia vendatur aut ematur nisi intra civitates, et hoc ante tres fideles testes, nec aliquam rem vetitam sine fidejussione et warranto, quod si aliter fecerit solvat et persolvat, et postea forisfacturam.

LXI.

De emptoriis, et jure urbium pagorumque notæ melioris.

Item nullum mercatum vel forum sit nec fieri

permittatur nisi in civitatibus regni nostri, et in burgis. et in murovallatis, et in castellis. et in locis tutissimis, ubi consuetudines regni nostri, et jus nostrum commune et dignitatis coronæ nostræ quæ constituta sunt a bonis prædecessoribus nostris deperiri non possunt nec desiderari nec violari, sed omnia recte et in aperto et per iudicium et justitiam fieri debent. Et ideo castella, et burgi, et civitates sita sunt et fundantur et ædificantur, scilicet, ad tuitionem gentium et populorum regni, et defensionem regni, et idcirco observari debent cum omni libertate et integritate et ratione.

LXII.

De purgatione forensi in judiciis publicis.

Decretum est etiam ut [al. ad. si] Francigena appellaverit Anglum de perjurio aut mardo, furto, homicidio, Ran quod dicunt apertam rapinam, quæ negari non potest Anglus se defendat per quod melius noverit, aut iudicio ferri et duello. Si autem Anglus infirmus fuerit, inveniat alium qui pro eo faciat. Si quis eorum victus fuerit, inveniat alium qui pro eo faciat. Si quis eorum victus fuerit, emendet regi xl solid. Si autem Anglus Francigenam appellaverit et probare voluerit iudicio aut duello, volo tunc Francigenam purgare se sacramento non fracto [non ferro apud Hovedenum.]

LXIII.

Firmantur leges Edwardi regis.

Hoc quoque præcipimus ut omnes habeant et teneant legem Edwardi regis in omnibus rebus, adactis his quas constituimus ad utilitatem Anglorum.

LXIV.

De justiciæ publicæ fidejussoribus.

Omnis homo qui voluerit se teneri pro libero sit in plegio ut plegius eum habeat ad justitiam si quod offenderit; et si quisquam evaserit, talium videant plegii ut solvant quod calumniatum est, et purgent se quia in evaso nullam fraudem noverint. Requiritur hundredus et comitatus (sicut antecessores statuerunt) et qui juste venire debent et noluerunt, summoneatur semel; et, si secundo non veniunt, accipiat unus bos, et si tertio, alius bos; et si quarto, reddatur de rebus hujus hominis quod calumniatum est quod dicitur Ceapgyld, et insuper regis forisfactura.

LXV.

De servis et eorum manumissione.

Et prohibemus ut nullus vendat hominem extra patriam. Si quis vero velit servum suum liberum facere, tradet eum vicecomiti per manum dextram in pleno comitatu, et quietum illum clamare debet a iugo servitutis suæ per manumissionem, et ostendat ei liberam viam et portas, et tradat illi libera arma, scil. lanceam, et gladium; deinde liber homo efficitur.

LXVI.

De servis.

Item si servi permanserint sine calumnia per-

annum et diem in civitatibus nostris, vel in burgis in muro vallatis vel in castris nostris, a die illa liberi efficiuntur, et liberi a iugo servitutis suæ sint in perpetuum.

LXVII.

De suppliciorum modo.

Interdicimus etiam ne quis occidatur vel suspen-

A datur pro aliqua culpa, sed evanescant [at., eruantur] oculi et abscedantur pedes, vel testiculæ, vel manus, ita quod truncus remaneat vivus in signum conditionis et nequitiae suæ. Secundum enim quantitatem delicti debet pœna maleficiis infligi. Ista præcepta non sint violata super forisfacturam nostram plenam. Testibus, etc.

Schedæ autem, quæ in hisce eruendis usui erant; leges etiam De examine forensi suppeditarunt, quarum exemplar correctius habetur apud Joannem Bramptonum abbatem Journallensem ms., qui, diligentissimus aliquin rerum nostrarum, maxime autem legum vetustiorum indagator, Willelmum alias, præter hæc, statuisse non memorat. Earum apud abbatem hunc hujusmodi lemma est, et hujusmodi stylus.

INSTITUTIONES SIVE LEGES REGIS WILLELMI.

WILLELMUS, Dei gratia rex Anglorum, omnibus ad quos scriptum hoc perveniat salutem et amicitiam. Mando et præcipio per totam Anglicam nationem custodiri.

LXVIII.

De examine forensi.

Si Anglicus homo compellet aliquem Francigenam per bellum de furto vel homicidio vel aliqua re pro qua bellum fieri debeat vel iudicium inter duos homines, habeat plenam licentiam hoc faciendi. Et si Anglicus bellum nolit, Francigenam compellatus adlegiet se jurejurando contra eum per suos testes secundum legem Normanniæ.

LXIX.

De eodem.

Item si Francigena compellat Anglicum per bellum de eisdem rebus, Anglicus plena licentia defendat se

B per bellum, vel per iudicium si magis ei placeat. Et si uterque sit invalidus et nolit bellum vel non posset, quærat sibi legalem defensionem.

LXX.

De eodem.

Si Francigena victus fuerit, persolvat regi lx sol. Et si Anglicus nolit se defendere per bellum vel per testimonium, adlegiet se per Dei iudicium.

LXXI.

De examine forensi.

De omnibus utlagariæ rebus rex instituit ut Anglicus se purget ad iudicium. Et si Anglicus appellet Francigenam de utlagaria et hoc super eum in veritate velit, defendat se Francigena per bellum. Et si Anglicus non audeat enim probare per bellum, defendat se Francigena pleno juramento non in verborum observantiis (8).

(8) Monendum est, distributiones capitum in exemplaribus mss. minime repertas esse, sed a nobis consulto factas, tam ut faciliorem aditum (ubi fieri potuit) præberent capitum lemmata, quam ut curiosorum, qui hæc sectantur, observationibus subvenirent numeri, quos non alio consilio, a primo earum quas Ingulphus dedit capite, per cætera continenter deducimus.

Accedere etiam potest institutis Willielmi regis, illud a Joanne Sarisburiense lib. viii De nugis curialium, cap. 7: « Assumpto, inquit ille, regni diademate et pace composita, legatos misit ad externas nationes ut a præclaris omnium domibus quicquid eis magnificentum aut mirificum videatur, afferrent [at., auferrent]. Defluxit ergo in insulam opulentam, et quæ fere sola bonis suis est in orbe contenta, quicquid magnificentiæ, imo luxuriæ potuit inveniri. » Porro hoc etiam de annona palatina quod habetur in Dialogo de Scaccario seu libro Nigro ita dicto a Gervasio Tilburiense (ut sententia recepta est) sub Henrico II conscripto, qui in archivo fiscali, quod *Receptum Scaccarii* phrasi forensi nominant, servatur. « In primitivo regni statu post conquestionem, regibus de fundis suis non auri vel argenti pondera, sed sola victualia solvebantur. Ex quibus in usus quotidianos domus regiæ necessaria ministrabantur; et noverant qui ad hoc deputati fuerant, quantum de singulis fundis proveniebat. Cæterum ad stipendia vel donativa militum, et alia necessaria de placitis regni, vel conventionibus, et ex civitatibus vel castellis, a quibus agricultura non exercebatur, pecunia numerata succrebat. Toto igitur regis Willielmi primi tempore perseveravit hæc institutio, usque ad tempora regis Henrici filii ejus, adeo ut viderim ego ipse quosdam, qui victualia, statutis temporibus, de

C fundis regis ad curiam deferri viderint. Certum quoque habebant officiales domus regiæ, a quibus comitatibus triticum, a quibus diversæ species carniæ, vel equorum pabula vel etiam necessaria debebantur. His vero solutis secundum constitutum modum cuiusque rei, regii officiales computabant vicecomitibus redigentes in summam denariorum: pro mensura scilicet tritici ad panem c hominum solidum i, pro corpore bovis pascualis solidos v, pro ariete vel ove iv denarios; pro præbenda xx equorum similiter iv denarios. Succedente vero tempore, cum idem rex in transmarinis et remotis partibus sedans tumultibus bellicis operam daret, contigit ut fieret sibi summe necessaria, ad hæc explenda, numerata pecunia. Confluebat iterea ad regis curiam querula multitudo colonorum, vel, quod gravius sibi videbatur, prætereunti frequenter occursabat, oblatis vomeribus in signum deficientis agriculturæ. Innumeris enim molestiis premebantur, occasione victualium, quæ per plures regni partes a sedibus propriis deferebant. Horum igitur querulis inclinatus rex, definito magnatum consilio, destinavit per regnum quos ad id prudentiores et discretiores cognoverat. Qui circumeuntes, et oculata fide fundos singulos perlustrantes, habita æstimatione victualium quæ de his solvebantur, redegerunt in summam denariorum. De summa vero summarum, quæ ex omnibus fundis surgebat in uno comitatu, constituerunt vice-comitem illius comitatus ad Scaccarium teneri, addentes ut ad scalam solveret. » Nec prætereundum hic quod habet Henricus Bractonius, priscus apud nos jurisconsultus, de forinseco servitio quod scilicet ii præstant qui in subditorum clientela eo nomine fundum possidentes, dominorum suorum personam in officiis maxime militaribus regi præstandis induant, quod,

II.

Concilium Juliobonense quod a Willelmo Anglorum rege cum episcopis et proceribus Normanniæ apud Juliau Bonam celebratum est in festivitate Pentecostes, anno Christi 1080, Gregorii VII papæ anno VIII, Philippi Francorum regis XX.

(LABB. Concil., X, 391. — *Exstat in tabulario regio authenticum illius exemplar in membranis, quod vidimus: habetur quoque in pluribus mss. et apud Ordericum Vitalem lib. v Historiæ ecclesiasticæ, etc.*

TITULI CANONUM.

- I. *Ut pax Dei firmiter teneatur, ejusque infractores ab episcopis coercantur.*
- II. *Ut de incestis matrimoniis juxta canones judicentur episcopi.*
- III. *De judicio clericorum qui de vetito seminarum contubernio accusantur.*
- IV. *Quod laicus partem in redditibus ecclesiæ habere non debeat, et quale inde servitium reddere liceat presbytero.*
- V. *Ut episcopi a presbyteris præter justos redditus nihil exigant.*
- VI. *Ut archidiaconi quotannis presbyterorum suorum vestes, calices et libros visitent.*
- VII. *De crimine quod presbyter in forestis regis vel baronum ejus commisit episcopus recognoscet.*
- VIII. *Ut de singulis domibus cervæ denerata matri ecclesiæ quotannis per presbyteros offeratur.*
- IX. *Ne laicus presbyterum det vel adimat ecclesiæ nisi ex consensu episcopi.*
- X. *De cæmeteriis quæ sunt in civitatibus, capellis et burgis, vel in maceriis.*
- XI. *De cæmeteriis villarum.*
- XII. *De presbyteris quorum ecclesiæ donantur monachis vel canonicis.*
- XIII. *De justitiis et consuetudinibus episcopalibus.*

ut scribit ille, dicitur regale servitium, quia spectat ad dominum regem, et non ad alium et secundum quod in conquestu fuit adinventum. Ad Willelmi hujus temporis eum respexisse palam est. Victoriam enim ejus, vocabulo barbaro, *conquestu*, præcise olim ut hodie signabant. Nonnullæ aliæ sunt ejusce leges apud Matthæum Parisium, Henricum Huntingdoniensem, et alios; quas, quoniam sunt cuique obviæ, prætermittimus. Sed caveant interim lectores ne a Polydoro ejusque sequacibus in hisce fallantur. Indigentia enim sua deceptus quasdam Willelmo velut auctori tribuit, quas vetustioribus Saxonici imperii temporibus certissimum est deberi; quasdam etiam, quæ non aut aliquot a Willelmo elapsa sæcula natæ sunt.

Sed oblitus hactenus præstiti a Willelmo rege juramenti, quo veteribus Anglorum sancitis etiam generatim observandis se obstrinxit, non intempestive hic Matthæi Parisii de ea re verba subjungo. Vitas conscripsit ille cœnobiarcharum D. Albani. In Fretherici autem cœnobiarchæ Vita (qui nempe vir strenuus et constans, Haraldus regis non minus devicti quam regnantis nomen sibi charissimum retinens, reluctantibus postmodum Anglis australibus, ut Aldredus antistes Eboracensis aquilonaribus, se ducem fortiter, at frustra, præbuit) varia partium studia narrans: « Videntes, inquit, Angli rem agi pro capitibus, plures convocando exercitum

A

PRÆFATIO.

Anno Incarnationis Domini 1080, papatus domini Gregorii papæ VII octavo, Francorum rege regnante Philippo, Anglorum rege Willelmo gubernante Normanniam, in festivitate Pentecostes, sub ejusdem regis præsentia, presente Rothomagensi archiepiscopo Willelmo, congregatis etiam episcopis et abbatibus, consulibus quoque et cæteris Normanniæ principibus, celebratum est apud Lillebonam [Julian Bonam seu Juliobonam (*Lillebonne*)] concilium, in quo serenissimi regis Willelmi providentia præscriptorum fidelium suorum consilio diffinivit.

CANONES.

I.

Ut pax Dei, quæ vulgo dicitur *trevia*, sicut ipse eam initio constituerat, firmiter teneatur, et per singulas parœcias dictis excommunicationibus renovetur. Qui vero eam observare contempserint, vel aliquatenus fregerint, episcopi, secundum quod prius statutum est, eos judicando justitiam faciant. Si quis autem episcopo suo inde inobediens fuerit, domino in cujus terra habitat episcopus hoc demonstrat, et ille eum subdet episcopali justitiæ. Quod si et dominus facere contempserit, regis vicecomes inde per episcopum requisitus, omni remota excusatione faciat.

numerorum ac fortissimum conflaverunt, præcipientes sibi Edgarum speciosissimum et fortissimum, in cujus sinu tota spes reposita fuit Angligenarum, unde in Anglia tale exiit eulogium: *Eagar Etheling Engelondes Dereling*. Fuit autem inter omnes Anglos dux et promotor efficacissimus abbas S. Albani, Frethericus, tanquam vir generosus, operibus et viribus non mediocriter formidabilis. Cœpit igitur rex vehementer sibi timere ne totum regnum quod tanti sanguinis effusione acquisierat, turpiter amitteret etiam trucidatus. Archiepiscopi igitur (*scilicet Lanfranci*) prudentia feliciter eruditus, mitius cœpit agere cum regni primatibus, ea quæ pacis sunt humiliter rogando, et serena facie vocavit eos ad pacem sed subdolum, sicut rei series finaliter clarius patefecit. Occurrerunt igitur Angli memorati nil mali cogitantes in regimine et ducatu abbatis Fretherici apud Berckhamstude, ubi post multas deprecationes, præsentis archiepiscopo Lanfranco, rex pro bono pacis juravit super omnes reliquias ecclesiæ Sancti Albani, tactisque sacrosanctis Evangeliiis, minante [*ita ms.*] juramentum abbate Fretherico; bonas et approbatas antiquas leges quæ sancti ac pii Angliæ reges ejus antecessores, et maxime rex Edwardus statuit, inviolabiliter observare. Et sic pacificati, ad propria læti recesserunt. »

H.

De his qui de parentela sua uxores tenent, et uxores parentum suorum, episcopi canonicam justitiam exsequantur. Rex enim nullum inde sustinet vel tuetur, sed potius episcopos adjuvando admo-
net ut lex Dei firmiter teneatur.

III.

Presbyteri, diaconi, subdiaconi et omnes canonici et decani, nullam omnino feminam habeant. Quod si posthac aliquis eandem culpam visus fuerit incurrisse, si per ministros episcopi prius inde fuerit accusatus, in curia episcopi se purgabit. Si vero parœcianorum vel dominorum aliquis eum accusaverit, habeat accusatus inducias, ut cum episcopo possit loqui; et si purgare se voluerit in eadem parœcia cui servit, presentibus parochianis pluribus ante ministros episcopi et coram iudicio se purgabit. Si vero se purgare non potuerit, ecclesiam perdat irrecuperabiliter. Hoc autem rex prædictus statuit, non perenniter episcopis suis debitam aufere-
ndo justitiam: sed quia eo tempore episcopi minus quam convenisset inde fecerant, donec ipse eorum videns emendationem eis redderet pro benefacto, quod tunc de manu eorum temporaliter tulerat pro commisso.

IV.

Nullus laicus in redditibus altaris, vel in sepultura, vel in tertia parte decimæ aliquid habeat, nec pecuniam pro horum venditione vel donatione aliquatenus habeat. Nec presbyter inde servitium faciat, nisi legationem domini sui portet, ita ut eadem die ad ecclesiam revertatur et ad orationes, per Normanniam solummodo, victum domini sui habens, si dominus voluerit secum vadet; servitium ecclesiæ presbyter interim curet.

V.

Presbyteri ab episcopis vel ab eorum ministris præter justos redditus episcopi, vi vel minis dare nihil cogantur. Propter eorum feminas nulla pecuniæ emendatio exigatur.

VI.

Archidiaconi per archidiaconatus suos semel in anno presbyterorum suffraganeorum suorum vestimenta, et calices, et libros videant, designatis ab episcopo in unoquoque archidiaconatu solummodo tribus locis, ubi vicini presbyteri ad hæc monstranda convocentur. Quo enim archidiaconus ad hæc videnda venerit, a presbyteris conveniunt triduo, si expedit, victum habeat sibi quinto.

VII.

Si presbyter satisfactionem fecerit de forestis regis, vel baronum ejus, nullam emendationem inde habebit episcopus.

VIII.

Presbyteri semel in anno circa Pentecosten cum processionibus suis ad matrem ecclesiam veniant, et de singulis domibus ceræ deneratam, vel idem valens, ad illuminandam ecclesiam altari offerant. Quod qui facere noluerit, a presbytero per ministe-

rium suum cogatur hoc solvere sine emendatione pecuniæ.

IX.

Laicus presbyterum non det vel adimat ecclesiæ, nisi ex consensu præsulis. Quem tamen, si rejciendus est, episcopus non repellat; et si repellendus est non retineat.

X.

In cœmeteriis ecclesiarum quæ sunt in civitatibus, vel in castellis, vel in burgis, quidquid episcopi tempore Rodberti comitis, et Willelmi regis ejus consensu habuerunt, episcopi habeant. In cœmeteriis vero quæ in marchis sunt, si guerra fuerit, et aliqui ad habitandum ibi faciant mansionem, dum guerra duraverit, et ipsi propter guerram in atrio manserint, nullam forisfacturam ab eis habebit episcopus, nisi quam habuisset, antequam ad atrium confugissent. Cum autem pax facta fuerit, qui propter guerram fugerant, de atrio exire cogantur, aut episcopalibus legibus supponantur. Qui vero in prædictis cœmeteriis antiquius manserunt, in antiqua quietudine permaneant.

XI.

Ecclesiæ villarum quantum cœmeteriis habuerunt tempore Rodberti comitis, vel quantum habuerunt usque ad istud concilium, tantum habeant; et in eis eas consuetudines habeant episcopi, quas tempore Rodberti comitis vel Willelmi regis ejus consensu habuerunt, nisi episcopi aliquam quietudinem fecerint concedente rege Willelmo. Si post concilium intra villam aliqua nova ecclesia sit, faciat episcopus cœmeterium consideratione dominorum et parochianorum ejusdem ecclesiæ. Si vero extra villam nova fiat ecclesia, indeque habebit quinque perticas cœmeterii.

XII.

Si donatur monachis ecclesia, presbyter qui ejusdem tenet ecclesiam honorifice teneat quidquid de eadem ecclesia haberet antequam monachi eam haberent; et tanto melius, quanto sanctoribus associatur hominibus: eo autem mortuo, vel aliquatenus deficiente, abbas idoneum quærat presbyterum, et episcopo eum per se vel per nuntium suum ostendat. Quem, si recipiendus est, episcopus recipiat. Si vero presbyter cum monachis religioso vivere voluerit, videat ut ecclesia, quam episcopali licentia intravit, honeste tractetur, tam in vestimentis quam libris et cæteris ecclesiæ serviendæ necessariis, secundum ejusdem ecclesiæ facultatem. Quod si presbyter cum monachis vivere noluerit, tantum ei det abbas de bonis ecclesiæ, unde et bene vivere, et ecclesiæ servitium convenienter valeat adimplere. Quod si abbas facere noluerit, ab episcopo convenienter cogatur ut faciat. Presbyter vero episcopo suo juste sit subditus, et episcopales redditus persolvat. Quæ vero superabundant, in usus monasterii sui abbas habeat. Hoc idem in ecclesiis canonicorum observetur.

XIII.

Violatio ecclesiæ et atrii, sicut superius determinatum est, et commissa pro quibus divinum officium remanet, episcopis per pecuniam emendantur. Assultus in itinere ecclesiæ similiter. Si quis iratus persequitur alium in atrium vel in ecclesiam, similiter.

Si clericus arat vel ædificat in atrio sine pontificali licentia, similiter. Si clericus raptum fecerit, vel furtum, vel aliquem percusserit aut vulneraverit, vel occiderit, aut duellum sine licentia episcopi susceperit, aut nannum fecerit, aut assultum fecerit, aut aliquid injuste saisierit, aut incendium fecerit, aut manu pastus ejus, aut habitator atrii, similiter. Si clericus adulterium fecerit aut incestum, similiter. Si presbyter de ministerio suo satisfecerit, similiter. Presbyteri qui ad synodum venire neglexerint, similiter; et qui synodum et circadam statutis terminis non reddiderint, similiter. Si clericus coronam suam dimiserit, similiter. Si monachus vel monacha, qui sunt sine regula, habitum suum dimiserint, similiter. Si presbyter treviæ Dei infractores et latrones sine licentia episcopi excommunicaverint, similiter.

Si erraticum habens quod vulgo weidif dicitur, venerit in curiam sacerdotis vel clerici, qui in atrio maneat, vel in elemosyna ejusdem ecclesiæ, ut in atrio episcopi erit. Si quid per contemptionem in domo presbyteri, vel clerici, vel in atrio sacerdotis, vel eorum manu pasto relictum fuerit, episcopi erit. Si quid in ecclesia vel in atrio inveniat, vel relinquatur, episcopi erit.

Si quis presbyterum aut monachum aut monacham assalierit aut percusserit aut ceperit, aut occiderit, aut eorum domos in atrio incenderit, similiter emendabit. Si quis adulterium aut incestum fecerit aut cum matrina, vel commatre, vel cum filiola coierit, similiter. Si quis uxorem suam, vel si qua virum suum sine judicio præsulis reliquerit, similiter. Qui mortuos consulunt, vel maleficia tractant, similiter: qui intentum sibi crimen

A inficians ferri judicio convincitur, excepta Dei trevia, similiter. Qui justitiæ resistens excommunicari se patitur, similiter.

Parochianorum crimina episcopo pertinentia, ubi consuetudo fuit, episcoporum judicio examinentur. Si contradictio judicationis facta fuerit, ante episcopum diffiniatur. Si furti judicium judicatum fuerit, ante matrem Ecclesiam terminetur. Si plana lex faciendæ erit, ibi fiat ubi placitum prius fuit in parochia episcopi sine licentia ejus nullus audeat prædicare.

Qui prædictas culpas inciderit. si sponte ad pœnitentiam venerit, pœnitentia ei pro quo qualitate criminis injungatur, et pecunia nullatenus exigatur.

B Si laicus in atrio raptum fecerit, episcopo emendabit: si vero alibi fecerit, quomodocunque faciat, episcopus nihil habebit.

Has consuetudines episcopi habeant in illis locis, in quibus eas tempore Rodberti comitis vel Willelmi regis ejus concessione hæctenus habuerunt. Quæ vero quietæ fuerunt, eam quietudinem habeant quam huc usque solide tenuerunt. In his omnibus justitiis et consuetudinibus rex sibi retinet quod lucusque habuit.

Si presbyter domini sui judicium contradixerit de ecclesiastica causa, et eum in curiam episcopi eundo injuste fecerit fatigare, decem solidos emendabit domino suo.

C Si episcopi aliquid quod hic non sit scriptum, in regis curia possint monstrare se habuisse tempore Rodberti comitis vel Willelmi regis ejus concessione, rex eis non tollet quin habeant: tantummodo illud nullatenus saisiant, donec in curia jus monstrent quod habere debeant. Similiter etiam laici propter hoc scriptum rex nihil tollit, quod in curia regis monstrare possint episcopos non debere habere. Tantummodo episcopos inde non dessaisiant donec in curia regis monstratum sit quod episcopi inde habere non debeant

In manuscripto exemplari synodo Juliobonensi præmittitur synodale decretum de pace quæ vulgo Dei trevia dicitur, et quæ die Mercurii incipit, constitutum a Guillelmo seniore rege Anglorum et duce Normannorum, et episcopis Normanniæ.

Frates in Domino charissimi, in pace quæ vulgo dicitur trevia Dei, et quæ a die Mercurii sole occidente incipit, et die Lunæ sole nascente finit, hæc quæ dicam vobis promptissima mente dehinc in antea debetis observare. Nullus homo nec femina hominem nec feminam usquam assaliat, nec vulneret, nec occidat, nec castellum, nec burgum, nec villam in hoc spatio quatuor dierum et quinque noctium assaliat, nec deprædetur, nec capiat, nec ardeat nullo ingenio, aut violentia, aut aliqua fraude. Quod si aliquis, quod absit! illam, non tenendo quæ præcipimus, infregerit, si non xxx annorum spatio pœnitentiam in exilio fecerit, et antequam ab

D episc. exeat, quidquid fecit contra pacem emendaverit, a Domino Deo excommunicamus, et a tota christianitate sit separatus. Quicumque vero illi aliqua in re communicaverit scienter, aut consilium sive adjutorium dederit, aut ullum colloquium, nisi ut ad pœnitentiam veniat, et, ut dictum est, ab hoc episc. exeat, habuerit, similiter sit excommunicatus, donec ad emendationem venerit. Quod si ille sanctæ pacis violator miserrimus, postquam accepta pœnitentia xxx annorum, ubi exsulat moriatur, nullus Christianorum præsumat illum visitare, aut corpus a loco in quo jacuerit tollere, nec quidquam ex substantiæ suæ bonis accipere. Præterea, fratres,

hanc pacem et treviam Dei de terris aut de bestiis, insuper de rebus omnibus quæ habere possunt tenebitis. Quod si quis aut aliquam bestiam, aut etiam obolum sive vestimentum in ista pace tulerit alieni, sit excommunicatus, donec ad emendationem veniat. Quod si ad emendationem voluerit venire, primum reddat quod rapuit, aut tantum quanti erat pretii quod rapuit. Dehinc vii annis pœniteat infra episcop. Si autem moriatur priusquam satisfaciat et pœnitentiamumat, non sepeliatur, nec a loco quo obiit moveatur, nisi pro illo parentes ejus satisfecerint ei cui injuriam fecit. Ceterum in hac pace nullus nisi rex aut comes hujus patriæ caballiciones aut hostilitatem faciat, et quicumque in caballicione aut hostilitate regis fuerit, in hoc

A episc. nihil plusquam sibi ac suis equis necessaria ad victum accipiant; mercatores autem et omnes homines qui ab aliis regionibus per vos transierint, pacem habeant a vobis. Hanc etiam Dei treviam ab initio adventus Domini usque ad octavas Epiphaniæ et a capite jejunii usque ad octavas paschæ, et a diebus Rogationum inchoantibus usque ad octavas Pentecostes per omnes dies tenebitis. Qui hanc pacem observaverint, pro illis preces agendo benedicant, illos vero qui infregerint aut qui infractoribus concesserint maledicant. Si quis autem se pacem nescienter dixerit infregisse, prius sacramentum faciat, calidumque iudicii ferrum portet, septem annis pœniteat.

III.

Normannorum antiquæ consuetudines et justitiæ, in concilio apud Lillebonam, anno 1080 celebrato, confirmatæ.

(MARTEN. *Anecd.* tom. IV, col. 117, ex ms. S. Michaelis in Periculo maris.)

I.

Hæc est justitia quam rex Willelmus, qui regnum Angliæ acquisivit, habuit in Normannia, et hic scripta est, sicut Robertus comes Normanniæ et Willelmus rex Angliæ, filii ejus et hæredes prædicti regis fecerunt recordari et scribi per episcopos et barones suos eadem die xv Kalendas Augusti. Et hæc est justitia domini Normanniæ, quod in curia sua, vel eundo ad curiam, vel redeundo de curia nullus homo gardam habuit de inimico suo: et si aliquis de inimico suo in via curiæ vel in curia forisfecerit; ita quod ipse sciret quod ille cui malum fecit ad curiam iret vel inde rediret: si probatus inde fuerit, et dominus Normanniæ habuit suam pecuniam et corpus ejus ad suam justitiam faciendam, et terram suam perdidit; ita quod nec ipse nec aliquis de parentibus suis eam clamare potuit; et si defendere potuerit quod scienter hoc non fecisset, per pecuniam fuit in misericordia domini Normanniæ sine perditione terræ.

II.

Et in via exercitus, et in exercitu, et octo diebus ante motum determinati exercitus, et octo diebus post exercitum, si aliquis foris fecerit: habuit inde dominus Normanniæ eandem justitiam quod de forisfacto curiæ suæ; nec infra præscriptos terminos exercitus alicui licuit vammum capere: et si cepit, per pecuniam emendabit in misericordia domini Normanniæ. Et si in exercitu, vel in curia, vel in via curiæ vel exercitus, mislata evenerit, quæ pro præcedenti ira facta non fuerit; et in ea vulneratus vel occisus fuerit aliquis: ille cujus culpa hoc factum est, secundum mensuram forisfacti emendabit.

B

Nulli licuit in Normannia fossatum facere in planam terram, nisi tale quod de fundo potuisset terram jactare superius sine scabello. Et ibi nulli licuit facere palicium, nisi in una regula: et id sine propugnaculis et alatoriis. Et in rupe et in insula nulli licuit facere fortitudinem, et nulli licuit in Normannia castellum facere.

III.

Et nulli licuit in Normannia pro calumnia terræ domum vel molendinum ardere, vel aliquam vastationem facere, vel prædam capere.

IV.

Nulli licuit in Normannia fortitudinem castelli sui vetare domino Normanniæ; et si ipse eam in manum suam voluerit habere; et si dominus Normanniæ filium, vel fratrem, vel nepotem baronis sui, qui non esset miles, voluit habere obsidem de portanda fide: nullus sibi contradicere potuit.

Nulli licuit in Normannia in forestis ipsius domini hominem assalire, vel insidias ponere.

V.

Nulli licuit inimicum quærendo, vel vammum capiendo, vexillum vel loricam portare, vel cornu sonare, neque cembellum mittere postquam insidiæ remanerent, neque hominem damnare de membris suis sine iudicio; nisi in tali actu et forisfacto inventus est pro quo membrum perdere debuisset, et ibidem perdidisset, et nisi per iudicium curiæ domini Normanniæ de hoc quod ad eum pertinet; vel iudicio curiæ baronum de hoc quod ad barones pertinet.

VIII.

Nulli liceat in Normannia haufare facere, vel incendium, vel raptum mulieris, vel vammum capere, quin steret inde clamor apud eum qui clamorem inde habere debuit. Et si hæc facta fuerint, dominus Normanniæ habuit inde quod habere debuit in illis locis in quibus habere debuit; et barones inde habuerunt quod ad eos pertinuit in illis locis in quibus habere debuerant.

IX.

Nulli licuit in Normannia mercatorem disturbare pro aliquo anteriori forisfacto. Et si aliquis fecit, de corpore suo fuit in misericordia domini Normanniæ.

X

Nulli licuit in Normannia monetam facere extra monetarias domos Rothomagenses et B. jœcenses: et illam mediam argenti et ad justum pensum, scilicet

A cet viii solidorum in helmarc. Et si aliquis alibi fecerit monetam, vel ibi fecerit monetam falsam; de corpore suo fuit in misericordia domini Normanniæ. Et si aliquis extra prædictas domos facere monetam, vel in prædictis domibus fecit facere falsam, terram suam et pecuniam forisfecit.

XI.

Hæc autem quæ superius scripta sunt, quia magis necessaria sunt; remanet autem multum extra hoc scriptum de justitia monetæ et reliquis justitiis Normanniæ; sed propter hoc quod non scribitur, ut prædictus comes Robertus et Willelmus de justitia quam pater eorum habuit, neque barones de hoc quod habuerunt tempore regis Willelmi, nulli licuit pro guerra hominem capere vel redimere, nec de bello vel conflictu pecuniam portare, vel arma, vel equum ducere.

IV.

Incipiunt leges sancti Edwardi regis quas in Anglia tenuit, quas WILLELMUS, hæres et cognatus suus, confirmavit

TITULI LEGUM ECCLESIASTICARUM.

- I. De clericis et possessionibus eorum.
- II. De temporibus et diebus pacis regis.
- III. De justitia sanctæ Ecclesiæ.
- IV. De universis tenentibus de Ecclesia.
- V. De reis ad ecclesiam fugientibus.
- VI. De fractione pacis Ecclesiæ.
- VII. De decimis Ecclesiæ reddendis de ovibus et porcellis.
- VIII. De apibus, et aliis multis minutis decimis.
- IX. De his qui ad iudicium ferri vel aquæ iudicati sunt per justitiam regis.
- X. De denario sancti Petri, quod Anglice dicitur Romescot.
- XI. Quid sit danegeldum, et qua occasione sit constitutum.
- XII. De multimoda pace regis, etc. Item de manibotæ archiepiscopi, episcopi, etc.
- XIII. De thesauris in terra absconditis et inventis.
- XIV. Quid sit regis officium, et de Carolo et Pippino fratre [leg. filio] ejus exemplum.
- XV. De baronibus qui suos habent curias et consuetudines.
- XVI. De sacha.
- XVII. De soca.
- XVIII. De thol.
- XIX. De theam.
- XX. De infangthefe.
- XXI. De Judæis.
- XXII. Decretum regis de usurariis.

C

PRÆFATIO.

Post acquisitionem Angliæ Willelmus rex quarto anno regni sui, consilio baronum suorum, fecit submoneri per universos Angliæ consulatus, Anglos nobiles, sapientes, et sua lege eruditos, ut eorum leges, et jura, et consuetudines ab ipsis audiret. Electi igitur de singulis totius patriæ comitatibus viri duodecim, jurejurando primum coram rege confirmaverunt ut quoad possent recto tramite incedentes, nec ad dextram nec ad sinistram divergentes, legum suarum et consuetudinum sancta patefacerent, nihil prætermittentes, nihil addentes, nihil prævaricando mutant. A legibus igitur sanctæ matris Ecclesiæ sumentes exordium, quoniam per eam rex et regnum, solidum subsistendi habent fundamentum, leges, libertates, et pacem ipsius concionati sunt, dicentes:

I.

Omnis clericus, et etiam scholaris, et omnes eorum res et possessiones, ubicunque fuerint, pacem Dei et sanctæ Ecclesiæ habeant.

II.

Ab Adventu Domini usque ad octavas Epiphaniæ pax Dei et sanctæ Ecclesiæ per omne regnum. Similiter a Septuagesima usque ad octavas Paschæ. Item ab Ascensione Domini usque ad octavas Pentecostes. Item omnibus diebus quatuor temporum. Item omnibus Sabbatis ab hora nona, et tota die sequenti, usque ad diem Lunæ. Item vigiliis sanctæ Mariæ, sancti Michaelis, sancti Johannis Baptistæ,

apostolorum omnium, et sanctorum quorum solemnitates a sacerdotibus Dominicis annuntiantur diebus, et omnium sanctorum in Kalendis Novembris : semper ab hora nona. vigiliarum, et subsequente solemnitate. Item in parochiis in quibus dedicationis dies observatur. Item in parochiis ecclesiarum ubi propria festivitas sancti celebratur. Et si quis devote ad celebrationem sancti adveniat, pacem habeat eundo, et subsistendo, et redeundo. Item omnibus Christianis ad ecclesiam causa orationis euntibus pax in eundo et redeundo sit eis. Similiter ad dedicationes, ad synodos, ad capitula venientibus, sive submoniti sint, sive per se quid agendum habuerint, sit summa pax. Etiam si excommunicatus aliquis absolvendi causa ad episcopum confugerit, absolutus, eundo et redeundo pacem Dei et sanctæ Ecclesiæ habeat. Quod si aliquis ei forisfecerit, episcopus inde justitiam faciat. Verumtamen si quis arrogans pro episcopi justitia emendare noluerit, episcopus regi notum faciat. Rex autem constringat malefactorem, ut emendet cui forisfecerit, scilicet primum episcopo, deinde sibi : et sic eruat duo gladii, et gladius gladium juvabit.

III.

Ubicunque regis justitia, vel cujuscunque sit, placita tenuerit, si missus episcopi veniens illuc apparuerit causam sanctæ Ecclesiæ, ipsa primitus terminetur. Justum est enim ut ubique Deus vix cæteris honoretur.

IV.

Quicumque de ecclesia aliquid tenuerit, vel in fundo ecclesiæ mansionem habuerit, extra curiam ecclesiasticam coactus non placitabit, quamvis forisfecerit : nisi, quod absit ! in curia ecclesiastica rectum defecerit.

V.

Ubicunque reus vel noxius ad ecclesiam, præsidii causa confugerit : ex quo atrium ecclesiæ tenuerit, a nemine insequente nullatenus apprehendatur, nisi per pontificem vel ministros ejus. Quod si fugiendo, domum sacerdotis, vel curiam ejus intravit, eandem securitatem et pacem habeat, quam et apud ecclesiam : dum tamen domus sacerdotis et curia ejus, in fundo ecclesiæ consistent. Illic si latro vel raptor est, quod male cepit, si ad manum est, reddat : et si illud penitus extirpaverit, et de suo proprio unde reddat habuerit, in integrum ei cui damnum intulit restituat. Quod si more solito latro taliter egerit, et forte fortuito ad ecclesiam et sacerdotum domos frequenter evaserit : ablatione restituta, provinciam forisjuret, nec redeat : et si forte reditum fecerit, nullus eum hospitari præsumat, nisi a rege data licentia.

VI.

Si quis vero sanctæ pacem Ecclesiæ violenter infregerit, episcoporum est justitia. Quod si nocens sententiam eorum diffugiendo vel arroganter contemnendo despexerit, clamor de eo deferatur ad regem post quadraginta dies : et regis justitia mit-

tet eum per vadimonium, et plegios, si habere poterit, usque dum Deo primitus, regi et ecclesiæ postea satisfaciatur. Qui si infra triginta et unum dies, sive per amicos aut notos, sive per justitiam regis inveniri non poterit, utlagabit eum rex verbo oris sui. Si verò postea repertus fuerit, et retineri possit, vivus reddetur, vel caput ejus, si se defenderit : lupinum enim gerit caput a die utlagationis suæ, quod Anglice *Wulfesheofod* dicitur. Et hæc est lex communis et generalis de omnibus utlagatis.

VII.

De omni annona, decima garba Deo debita est, et ideo reddenda. Et si quis gregem equarum habuerit, pullum reddat decimum ; qui unam tantum vel duas habuerit, de singulis pullis singulos denarios. Similiter qui vaccas plures habuerit, decimum vitulum ; qui unam vel duas, de vitulis singulos obolos singulos. Et qui caseum fecerit, det Deo decimum ; si vero non fecerit, lac decimo die. Similiter agnum decimum, vellus decimum, caseum decimum, butyrum decimum, porcellum decimum.

VIII.

De apibus vero similiter decima commodi, quin etiam de bosco, de prato, de aquis, et molendinis, parchis, vivariis, piscariis, virgultis, hortis, et negotiationibus, et omnibus rebus quas dederit dominus, decima pars ei reddenda est, qui novem partes simul cum decima largitur. Qui eam detinuerit, per justitiam episcopi et regis, si necesse fuerit, ad redditionem arguatur. Hæc enim beatus Augustinus prædicavit et docuit : et hæc concessa sunt a rege, et baronibus, et populo. Sed postea instinctu diaboli multi eam detinuerunt, et sacerdotes locupletes negligentes non curabant inire laborem ad persequendas eas, eo quod sufficienter habebant suæ necessaria vitæ. Multis enim in locis modo sunt tres vel quatuor ecclesiæ, ubi tunc temporis una tantum erat, et sic cœperunt minui.

IX.

Die illo quo iudicium fieri debet, veniat illuc minister episcopi cum clericis suis, et similiter justitia regis cum legalibus hominibus provincie illius, qui videant et audiant, ut æque omnia fiant : et quos dominus per misericordiam suam, non per merita salvare voluerit, quieti sint et libere recedant : et quos iniquitas culpæ, non dominus damnaverit, justitia regis de ipsis justitiam faciat. Barones vero qui suam habent curiam de suis hominibus, videant ut sic de eis agant, quatenus erga Deum reatum non incurrant, et regem non offendant. Et si placitum de hominibus aliorum baronum oriatur in curiis suis, adsit ad placitum regis justitia, quoniam absque ea placitum finire non licet. Si qui barones iudicia non habent, in Hundredo, ubi placitum habitum fuerit, ad propinquiorem ecclesiam, ubi iudicium regis erit, determinandum est, salvo jure baronum illorum

X.

Omnis qui habuerit triginta denariatus vivæ pecuniæ in domo sua, de suo proprio, Anglorum lege, dabit denarium sancti Petri; et lege Danorum, dimidiam marcã. Iste vero denarius debet submoveri in solemnitate apostolorum Petri et Pauli, et colligi ad festivitatem quæ dicitur, Ad vincula, ita ut ultra illum diem non detineatur. Si quispiam detinuerit, ad justitiam regis clamor deferatur, quoniam denarius hic elemosyna regis est: justitia vero faciat denarium reddere, et forisfacturam episcopi et regis. Quod si quis plures domos habuerit, de illa ubi residens fuerit in festo apostolorum Petri et Pauli denarium reddat.

XI.

(9) Danegeldi redditio propter piratas primitus statuta est: patriam enim infestantes, vastationi ejus pro posse suo insistebant. Ad eorum quidem insolentiam reprimendam, statutum est danegeldum annuatim reddi, scilicet duodecim denarios de unaquaque hida totius patriæ, ad conducendos eos qui piratarum irruptioni resistendo obviarent. De hoc quoque danegeldo libera et quieta erat omnis ecclesia, et etiam omnis terra quæ in proprio dominio ecclesiæ erat, ubicunque jacebat, nihil prorsus in hac tali relditione persolvens, quia magis in ecclesiæ confidebant orationibus, quam in armorum defensionibus. Hanc itaque tenuit Anglorum Ecclesia libertatem usque ad tempora Willelmi regis junioris, qui Rufus vocabatur, donec eodem a baronibus Angliæ auxilium requirente, ad Nortmanniam retinendam de Roberto fratre suo, cognomento Curtechose, Jerusalem proficiscente, concessum est ei, non lege statutum tamen, neque firmatum, sed hac necessitatis causa, ex unaquaque hida sibi dari quatuor solidos, ecclesia non excepta. Dum vero collectio census fieret, proclamabat sancta Ecclesia, suam reposcens libertatem: sed nihil profecit.

XII.

Pax regis multiplex est. Illa enim data manu sua, quam Angli vocant *cyninger honde sealde grith*: alia, die quo primum coronatus est, quæ dies tenet octo: in Natali Domini, dies octo; in Paschate, dies octo; in Pentecoste, dies octo, etc. *infra*. Mambote vero (id est compensatio domino persolvenda pro homine suo occiso) Anglorum lege, regi, et archiepiscopo, tres marcas de hominibus eorum propriis: sed episcopo ejusdem comitatus, et consuli, et dapifero regis, viginti solidos, baronibus autem aliis, decem solidos, etc.

XIII

Thesauri de terra regis sunt; nisi in ecclesia vel in cœmeterio inveniantur. Et licet ibi inveniantur, aurum regis est, et medietas argenti: et medietas,

(?) Videtur hoc caput additum esse tempore Henrici II.

(10) Quæ præterea sequuntur apud Lambardum in hoc capite De officio regis, et de jure et appendi-

A ecclesiæ ubi inventum fuerit, quæcunque ipsa fuerit, vel dives, vel pauper.

XIV.

Rex autem qui vicarius summi regis est, ad hoc est constitutus ut regnum terrenum, et populum Domini, et super omnia sanctam veneretur Ecclesiam ejus, et regat, et ab injuriosis defendat, et maleficos ab ea evellat et destruat, et penitus disperdat. Quod nisi fecerit, nec nomen regis in eo constabit: verum, testante papa Joanne, nomen regis perdit. Cui Pippinus et Carolus filius ejus necdum reges, sed principes, sub rege Francorum stulto scripserunt, quærentes si ita permanere deberent Francorum reges solo regio nomine contenti. A quo responsum est: illos decet vocari reges, qui viglantly defendunt et regunt Ecclesiam Dei, et populum ejus, imitati regem Psalmographum dicentem: *Non habitabit in medio domus meæ qui facit superbiam*, etc. (Psal. c).

XV.

(10) Archiepiscopi, episcopi, comites, barones, et omnes qui habent sacham, et socam, thol, team et infangthefe: etiam milites suos et proprios servientes, scilicet dapiferos, pincernas, camerarios, coquos, pistores, sub suo friborgo habeant. Et item isti suos armigeros, vel alios sibi servientes sub suo friborgo. Quod si cui forisfacerent, et clamor vicinorum de eis assurgeret, ipsi tenerent eos rectitudini in curia sua: illi dico qui habent sacham, et socam, thol, et theam, et infangthefe.

XVI.

Sacha est, quod si quilibet aliquem nominatim de aliquo calumniatus fuerit, et ille negaverit, forisfactura probationis vel negationis, si e venerit, sua erit.

XVII.

Socha est, quod si aliquis quærit aliquid in terra sua, etiam furtivum, sua est justitia, si inventum fuerit, an non.

XVIII.

Thol (quod nos dicimus *telonium*) est, scilicet quod habeat libertatem vendendi et emendi in terra sua.

XIX.

Theam, quod si quispiam aliquid interciat super aliquem, et interciatus non poterit warrantum suum habere, erit forisfactura sua, et justitia similiter de calumniatore, si defecerit.

XX.

Omnis enim qui habet sacham et socham, thol et them, et infangthefe, prædictas videlicet consuetudines: justitia cognoscentis latronis sua est, de homine suo, si captus fuerit super terram suam. Illi vero qui non habent has consuetudines, coram justis

coronæ regni Britannicæ, cum epistola Eleutheri papæ ad Lucium regem, non habentur aut in nostro manuscripto, aut in Hovedeno.

tia regia rectum faciant in hundredis, vel in wapen-tachis, vel in scyris.

XXI.

Sciendum quoque quod omnes Judæi, ubicunque in regno sunt, sub tutela et defensione regis legea debent esse: nec quilibet eorum alicui diviti se potest subdere sine regis licentia. Judæi enim, et omnia sua, regis sunt. Quod si quispiam detinuerit eos, vel pecuniam eorum, perquirat rex, si vult, tanquam suum proprium.

XXII.

Usurarios quoque defendit rex Edwardus, ne remaneret aliquis in toto regno suo. Et si quis inde convictus esset quod fenus exigeret, omni substantia propria careret, et postea pro exlege haberetur. Hoc autem asserebat ille rex, se audisse in curia regis Francorum, dum ibidem moraretur, quod usura summa radix omnium vitiorum est.

LEGES ALIÆ EDWARDI REGIS NORTMANNICO IDIOMATE CONSCRIPTÆ.

TITULI LEGUM ECCLESIASTICARUM.

- I. De pace sanctæ Ecclesiæ, et asyli jure eidem concessio.
- II. De eo qui monasterium, seu ecclesiam, vel domum fregerit.

III. De denario sancti Petri (seu Romescot) pendendo.

IV. De renuentibus sancti Petri denarium pendere,

V. De intestatorum bonis.

PRÆFATIO.

Ces sont les leis et les custumes que le reis William grauntat à tut le puple de Engleterre, apres le conquest de la terre: iceles meismes que le reis Edward son cosin tiut devant lui.

Hæ sunt leges et consuetudines quas Wilielmus rex concessit universo populo Angliæ, post terræ acquisitionem: ipsæ scilicet eadem quas rex Edwardus consanguineus ejus ante ipsum custodivit.

LEGES ECCLESIASTICÆ.

I.

Ceo est a saveir: Pais à saint Yglise, de quel forfait que home ont fait on cel teins. et il pout venir à saint Yglise out pais de vie et de membre. E se alquons meist main en celui qui la mere Yglise requireit, se ceo fust u evesques, u abbeie, u Yglise de religion, rendist ceo que il lavereit pris, e cent sols de forfait, e de mer Yglise de paroisse xx. solz. e de chappele x solz; e que enfraint la pais le rei en Merchenelae, cent solz les amendes, altres de heinfare, e de aweit purpensed.

II.

Et si alquons est apelez de muster fruisser, u de chambre, e il neit ested blamed enarer, sen escondit per xii leals homes nomez sei dudzime mein, e sil est alre sice ested blamed, sen escondit a treis doubles, ceo à saveir, per xlvij [xxxvi] homes leals, nomes sei trentesiste mein: e sil aver nes pot aut à la ivise à treis doubles si coil doust à treis du blein [l. dublein] serment, e sil enarer' larcin amended alt al ew, li arcevesque averad de forfaiture xl solz en Merchenelae, e li evesques xx solz e li quenz xx solz, e le baron x sols, e li vilain xl denir.

III.

Franc home qui ad aver champestre xxx deniers vailaunt, deit doner le dener seint Pere. Le seigneur pur liii. den. que il dourad, si erunt quites ses bordiers, et ses boner, et ses serianz. Li burgeis qui ad en son propre chatel demi marc vailant, deit doner le dener seint Pere. Qui en Denclae francz home est, et il averad demi marc en argent vai-

I.

Intelligendum est: Pax sanctæ ecclesiæ de quocunque reatu quis hoc tempore sit culpabilis, et venire potest ad sanctam ecclesiam, pacem habeat vitæ et membri. Et si quis manum ei injecerit, qui matrem ecclesiam quæsierit, sive episcopi fuerit ecclesia, sive abbatia, sive ecclesia religionis, restituat quod abstulerit, et multæ nomine centum solidos, matriæ etiam ecclesiæ parochiali viginti solidos, et capellæ decem solidos. Et qui pacem regiam violaverit, centum solidis emendet lege Merciorum, similiter de heinfare, et de insidiis præcogitatis.

II.

Et si quis appellatus fuerit de fractione monasterii, seu ecclesiæ, vel cubiculi; nec fuerit retro defamatus, ipse abneget cum xii. legalibus hominibus, quos vocant, duodecima sua man; et si alia vice increpatus fuerit, tunc neget triplicato numero, videlicet xxxvi. legalibus hominibus quos vocant, tricesima sexta sua manu: et si hos habere nequierit, eat à la ivise (11) tripticatum, sicut debuit ad triplicatum sacramentum: et si alias de latrocinio composuerit, eat ad iudicium aquæ. Archiepiscopus habeat de forisfactura xl. solidos, in Merciorum lege, et episcopus xx. solidos, et comes xx. solidos, et baro x. solidos, et villani xl. denarios.

III.

Liber homo qui habuerit 30 denariorum valorem in averiis campestribus, debet dare sancti Petri denarium. Pro iiii denariis quos dominus dederit, quieti erunt bordarii sui, etiam bonerii et servientes sui. Burgensis qui in propriis suis bonis valorem possidet dimidiæ marcæ, tenetur dare sancti Petri denarium. Qui Danorum lege liber est, et in campestribus ani-

(11) Examinis genus: sed hæc per conjecturam.

lant de aveir champestre, si derrad doner le denier seint Pere : et par le denier qui li seigneur durrat, si erent quites ceals qui meinent en son demaine.

IV.

Qui renent le denier seint Pere, le denier rendra per la justice de seint Yglise, e xxx den. forfait. e si il en est plaidé de la justice le rei, le forfait al évesque xxx den. e al rei xl solz.

V.

Si home mort sans devise, si departent les enfans l'erite entre sei per uvel.

malibus valere aestimatur dimidlam marcã argenti, tenetur dare sancti Petri denarium : et per denarium quem dominus dederit, quieti erunt qui in suo degunt dominico.

IV.

Qui negaverit denarium sancti Petri, eum reddat per justitiam sancte ecclesie, et multate nominis xx. den. et si in jus vocatus fuerit a justitia regis, episcopo luat xxx denariis, et regi xl solidis.

V.

Si quis intestatus obierit, liberi ejus hereditatem equaliter dividant.

V.

Statuta antiqua in quibus Angliæ totius regni comitia ordinantur.

Apud ACHERIUM Spicilegii, tom. XII, pag. 557.)

MODUS TENENDI PARLIAMENTUM.

Hic describitur modus quomodo parliamentum regis Angliæ et Anglicorum suorum tenebatur tempore regis Eduardi [III] filii regis Etheldredi; qui quidem modus recitatus fuit per discretiores regni coram WILLELMO duce Normanniæ et Conquestore, et rege Angliæ ipso Conquestore hæc præcipiente, et per ipsum approbatus et suis temporibus, ac etiam temporibus successorum suorum regum Angliæ usitatus.

CAP. I. Summonitio parliamenti. — *Summonitio parliamenti præcedere debet primum diem parliamenti per quadraginta dies.*

Ad parliamentum summoneri et venire debent ratione tenuræ suæ omnes et singuli archiepiscopi, abbates, priores et alii majores clerici, qui tenent per comitatum vel baroniam ratione hujusmodi tenuræ, et nulli minores, nisi eorum præsentia et eventus aliunde quam pro tenuris suis requiratur, ut sint de consilio regis, vel eorum præsentia necessaria vel utilis reputetur ad parliamentum: et illis tenentur rex ministrare sumptus et expensas suas de veniendo et morando ad parliamentum. Nec debent ejusmodi clerici minores summoneri ad parliamentum, sed rex talibus peritis mittere brevia sua rogando quod ad parliamentum suum interessent.

Item rex facere solebat summonitiones suas archiepiscopis, episcopis et aliis exemptis personis, ut abbatibus, prioribus, decanis et aliis ecclesiasticis personis, qui habent jurisdictiones per hujusmodi exemptiones et privilegia separatim, quod ipsi pro quolibet decanatu et archidiaconatu Angliæ per ipsos decanatus et archidiaconatus eligi facerent duos peritos et idoneos procuratores de proprio archidiaconatu, ad veniendum et interessendum ad parliamentum, ad illud subeundum, allegandum, et faciendum idem quod facerent omnes et singula per-

B sonæ ipsorum decanatum et archidiaconatum, si ibidem personaliter interessent.

Et quod hujusmodi procuratores veniant cum warantis suis, duplicatis sigillis superiorum suorum signatis, quod ipsi ad hujusmodi procuracionem clerici missi sunt; quarum litterarum una liberabitur clericis de parliamento ad irrotulandum, et alia residebit penes ipsos procuratores? et sic sub istis duobus generibus summoneri debet totus clerus ad parliamentum.

CAP. II. De laicis.

Item summoneri et venire debent omnes et singuli comites et barones, et eorum pares, scilicet illi qui habent terras et redditus ad valentiam comitatus vel baroniæ integræ, videlicet viginti feoda unius militis, quolibet feodo computato ad viginti libratas, quæ faciunt quadringentas libratas in toto vel ad valentiam unius baroniæ integræ, scilicet xiii feoda, et tertiam partem unius feodi militis, quolibet feodo computato ad viginti libratas, quæ faciunt cccc marcas: et nulli minores laici summoneri nec venire debent ad parliamentum ratione tenuræ suæ, nisi eorum præsentia aliis de causis fuerit utilis vel necessaria ad parliamentum, et tunc de illis fieri debet, sicut dictum est de minoribus clericis, qui ratione tenuræ suæ ad parliamentum venire minime tenentur.

CAP. III. De baronibus portuum.

Item rex tenetur mittere brevia sua custodi quinque portuum, quod ipse eligere faciat, et de quolibet portu per ipsum portum duos idoneos et peritos barones ad veniendum et interessendum ad parliamentum suum, ad respondendum, subeundum, allegandum [f. allocandum] et faciendum idem quod baroniæ suæ, ac si ipsi de baronibus illis omnes et singuli personaliter interessent ibidem, et quod barones hujusmodi veniant cum warantis suis dupli-

catis sigillis communibus portuum suorum signatis, quod ipsi rite ad hoc electi et attornati sunt et missi pro baroniis illis : quarum una liberabitur clericis de parlamento, et alia residebit penes ipsos barones; et cum hujusmodi barones portuum licentia obtenta de parlamento recessum fecerant, tunc solebant habere breve de magno sigillo custodis quinque portuum, quod ipse rationabiles sumptus et expensas suas hujusmodi baronibus habere faceret de communitate portus illius, a primo die quo versus parlamentum venērunt usque ad diem quo ad propria redierunt.

Facta etiam expressa mentione in brevi illo de mora quam fecerint ad parlamentum, de die quo venerint, et licentiatum fuerint redeundi; et solebat mentio fieri aliquando in brevi, quantum hujusmodi barones capere debent de communitatibus illis per diem, scilicet aliqui plus, aliqui minus secundum personarum habilitates, honestates, et respectus, nec solebat poni per duos barones per diem ultra viginti solidos, habito respectu ad illorum moras, labores et expensas: nec solent hujusmodi expensæ in certo reponi per curiam pro quibuscumque personis sic electis et missis pro communitatibus, nisi personæ ipsæ fuerint honestæ et bene se habentes in parlamento.

CAP. IV. De militibus.

Item rex solebat mittere brevia sua omnibus vicecomitibus Angliæ, quod eligi facerent quilibet de suo comitatu per ipsum comitatum duos milites idoneos, et honestos et peritos, ad veniendum ad parlamentum suum eodem modo quo dictum est de baronibus portuum, et de warantis suis eodem modo, sed pro expensis duorum militum de uno comitatu non solet poni ultra unam marcam per diem.

CAP. V. De civibus.

Eodem modo solebat mandari majori et vicecomitibus Londoniarum, et majori et baillivis vel majori et civibus Eborum [*id est Eboraci*], et aliarum civitatum, quod ipsi pro comitatu civitatis suæ eligerent duos idoneos, honestos et peritos cives ad veniendum et interessendum ad parlamentum, eodem modo quo dictum est de baronibus quinque portuum, et militibus comitatum, et solebant cives esse pares et æquales cum militibus comitatus in expensis, veniendo, morando et redeundo.

CAP. VI. De burgensibus.

Item eo modo solebat, et debet mandari ballivis et probis hominibus burgorum, quod ipsi ex se et pro se eligant duos idoneos, honestos et peritos burgenses ad veniendum et interessendum ad parlamentum eodem modo quo dictum est de civibus, sed duo burgenses non solebant percipere pro expensis suis per unum diem ultra decem solidos, et aliquando ultra dimidiam marcam, et solebat taxari per curiam secundum magnitudinem et potestatem burgi, et secundum honestatem personarum missarum.

CAP. VII. De principalibus clericis parlamenti.

Item duo clerici principales parlamenti sedebant in medio justitiariorum irrotulantes omnia placita et negotia parlamenti, et sciendum quod illi duo clerici non sunt subjecti quibuscumque justitiariis, nec est aliquis justitiarius Angliæ in parlamento, nec habent per se recorda in parlamento, nisi quatenus assignata vel data fuit eis nova potestas in parlamento per regem et pares parlamenti, ut quando assignati sunt cum aliis sectatoribus parlamenti ad audiendum et terminandum diversas petitiones et querelas in parlamento correctas [*s. porrectas*], et sunt illi duo clerici immediate subjecti regi et parlamento suo in communi, nisi forte unus justitarius vel duo assignentur eis ad examinanda et emendanda eorum irrotulata: et cum pares parlamenti assignati sunt ad audiendum et examinandum aliquas petitiones specialiter per se, tunc cum ipsi fuerint unanimis et concordis in judiciis suis reddendis super ejusmodi petitionibus, tunc recitabunt, et processu super eisdem habito, et reddant judicia in pleno parlamento, ita quod illi duo clerici principaliter irrotulent omnia placita, et omnia judicia in principali rotulo parlamenti, et eosdem rotulos liberent ad thesaurarium regis antequam parlamentum licentietur. Ita quod omni modo sint illi rotuli in thesaurario ante recessum parlamenti, salvo tandem eisdem clericis inde transcripto sive contrarotulo si id habere velint.

Isti duo clerici nisi sint in alio officio cum rege, et feoda capiant de eo, ita quod inde honeste vivere poterint, de rege capiant per diem unam marcam cum expensis suis per æquales portiones, nisi sint ad mensam domini regis, tunc capiant præter mensam suam per diem, dimidiam marcam per æquales portiones per totum parlamentum.

CAP. VIII. De quinque clericis.

Item rex assignabit quinque clericos peritos et approbatos, quorum primus ministrabit et serviet episcopis, secundus procuratoribus cleri, tertius comitibus et baronibus, quartus militibus comitatum, quintus civibus et burgensibus; et quilibet eorum nisi sit cum rege, et capiat de eo talia feoda et vadia quod inde honeste possit vivere, capiet de rege per diem duos solidos, nisi sint ad mensam domini regis, tunc capiant per diem duodecim denarios. Qui clerici scribent eorum dubitationes, et responsiones quas faciunt regi et parlamento; et intererunt ad sua consilia ubicunque eos habere voluerint; et cum ipsi vacaverint uvabunt clericos principales ad irrotulandum.

CAP. IX. De casibus et Judiciis parlamenti.

Cum briga, dubitatio, vel casus difficilis sive pacis vel guerræ emergat in regno, vel extra, referatur et recitetur casus ille in scriptis, in pleno parlamento: et tractetur et disputetur ibidem inter pares parlamenti, et, si necessarium sit, injungatur per regem seu ex parte regis, si non rex intersit, cuilibet graduum parium quod quilibet gradus per se, et libere-

tur casus ille clerico suo in scripto, et in certo loco recitare faciant coram eis casum illum, ita quod ipsi ordinent et considerent coram se qualiter melius et iustius procedi poterit in causa illa sicut ipsi. Pro persona regis, et eorum propriis personis, ac etiam pro personis eorum quorum personas ipsi repræsentant; et velint coram Deo respondere, et suas responsiones et avisamenta reportent in scriptis; ut omnibus eorum responsionibus et avisamentis; consiliis et avisamentis hinc inde auditis, secundum melius et sanius consilium procedatur: et ubi saltem major pars parlamenti concordat, ut si per discordiam inter eos et regem et aliquos magnates, vel forte inter ipsos magnates, pax regni infirmetur, vel populos, vel patriam, ita quod videtur regi et ejus consilio quod expediens sit, quod negotium illud tractetur et emendetur per considerationem omnium parium regni sui, vel si per guerram rex et regnum tribulentur, vel si casus difficilis coram cancellario Angliæ emergat, seu difficile coram justitiario fuerit reddendum, et hujusmodi.

Et si forte in hujusmodi deliberationibus omnes vel saltem major pars concordare non valeant, tunc comes senescallus, comes constabularius, et comes marescallus, vel duo eorum eligent viginti quinque personas de omnibus paribus regni, scilicet duos episcopos, tres procuratores pro toto clero, duos comites, et tres barones, quinque milites comitatum, quinque cives et burgenses, qui faciunt viginti quinque, et illi viginti quinque possunt eligere ex se ipsis duodecim, et condescendere in eis, et ipsi duodecim sex, et condescendere in eis, et ipsi sex adhuc tres et condescendere in eis, et illi tres in paucioribus condescendere non possunt, nisi obtenta licentia a domino rege; et si rex consentiat in tres possunt, in duos, et de illis duobus alter potest in alium descendere [f. condescendere], et ita denique stabit sua ordinatio supra totum parlamentum, et ita condescendendo a viginti quinque personis usque ad unam personam solam, nisi numerus major concordare valeat et ordinare; tandem sola persona, ut est dictum, pro omnibus ordinabit, quæ cum se ipsa discordare non potest, salvo domino rege, et ejus consilio, quod ipsi hujusmodi ordinationes postquam scriptæ fuerint, et examinare, et emendare valeant, si hoc facere sciant, et velint; ita quod hoc ibidem tunc in pleno parlamento, et de consensu parlamenti et non retro parlamentum fiat.

CAP. X. De negotiis parlamenti.

Negotia pro quibus parlamentum est, debent deliberari secundum Kalendar parlamenti, et secundum ordinem petitionum liberatarum et afflitarum [gal. enfilées], nullo habito respectu ad quorumcunque personas, sed qui prius proposuit, prius agat.

In Kalendar parlamenti rememorari debent omnia negotia parlamenti sub isto ordine: 1. de guerra, si guerra sit, et de aliis negotiis personas

A regis et reginæ et suorum liberorum tangentibus; 2. de negotiis communibus regni et de legibus statuendis contra defectus legum originalium, judicialium, et executoriarum; post judicia reddita, quæ sunt maxime communia negotia; tertio debent rememorari negotia singularia, et hoc secundum ordinem petitionum filatarum ut prædictum est.

CAP. XI. De diebus et horis ad parlamentum.

Parlamentum non debet teneri diebus Dominicis; sed aliis cunctis diebus, illo die semper excepto; et aliis tribus, scilicet, Omnium Sanctorum, et Animum, et Nativitatis sancti Joannis Baptistæ, potest teneri: et debet singulis diebus inchoari hora media prima, qua hora rex tenetur parlamento interesse, et omnes pares parlamenti debent teneri occulto loco. In diebus festis parlamentum debet inchoari hora prima propter divinum servitium.

CAP. XII. De gradibus parium.

Rex est caput, principium et finis parlamenti, et ita non habet parem in suo gradu, et ita ex rege solo est primus gradus; secundus gradus est ex archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus per baroniam tenentibus; tertius gradus est de procuratoribus cleri; quartus de comitibus, baronibus et alii magnatibus et proceribus tenentibus ad valentiam comitatus et baroniæ, sicut prædictum est in titulo de laicis; quintus est de militibus comitibus; sextus de civibus et burgensibus. Et ita est parlamentum ex sex gradibus. Sed sciendum est quod licet aliquis dictorum graduum post regem absentet, dum tamen omnes præmoniti fuerint per rationabilem summonitionem parlamenti, nihilominus censetur esse plenum.

CAP. XIII. De modo parlamenti.

Ostensa primo forma qualiter cuilibet et a quanto tempore summonitio parlamenti fieri debet, et qui venire debent per summonitionem, et qui non; secundo dicendum est qui sunt qui ratione officiorum suorum venire debent et interesse tenentur per totum parlamentum sine summonitione. Unde advertendum est quod duo clerici principales parlamenti, clerici per regem et ejus consilium, et alii clerici secundarii, de quibus et quorum officiis dicitur specialius post; et principalis clamator Angliæ cum subclamatoribus suis, et principalis ostiarius Angliæ; quæ duo officia, scilicet officium clamatoriæ et ostiariæ, solebant ad unum et idem pertinere. Isti officarii tenentur interesse primo die. Cancellarius Angliæ, thesaurarius, camerarius, et barones de Scaccario, justitiiarii, omnes clerici et milites regis, una cum servientibus ad placita regis, qui sunt de consilio regis tenentur interesse secundo die, nisi rationabiles excusationes habeant, ita quod interesse non possent; et tunc mittere debent bonas excusationes.

CAP. XIV. De inchoatione parlamenti.

Dominus rex sedebit in medio majoris banci, et

tenetur interesse primo sexto die parliamenti, et A
solebant cancellarius, thesaurarius et barones de
Seaccario justitiarum recordare defalta [*Gal., défauts*];
facta in parlamento sub ordine qui sequitur. Primo
die vocabuntur burgenses et cives totius Angliæ;
quo die si non veniant, amerciabitur [*id est mul-*
tabitur] burgensis ad centum marcas, et civitas ad
centum libras. Secundo die vocabuntur milites comi-
tatum totius Angliæ; quo die si non veniant,
amerciabitur comitatus unde sunt ad centum libras.
Tertio die parlamenti vocabuntur barones quinque
portuum; et postea barones, et postea comites;
unde si barones quinque portuum non veniant,
amerciabitur baronia illa ad centum marcas, et co-
mes ad centum libras; eodem modo fiet de illis qui
sunt pares comitibus et baronibus scilicet qui ha-
bent terras et redditus ad valorem unius comitatus,
vel unius baroniæ, ut prædictum est in tit. de sum-
monitione. Quarto die vocabuntur procuratores
cleri, quo die si non veniant, amerciabuntur epi-
scopi sui pro quolibet archidiaconatu qui defaltum
fecerit ad centum marcas. Quinto die vocabuntur
decani, priores, abbates, episcopi, demum archi-
episcopi; qui si non veniant, amerciabitur quilibet
archiepiscopus ad centum libras, episcopus tenens
integram baroniam ad centum marcas, et eodem
modo de abbatibus, prioribus, etc. Primo die debet
fieri proclamatio, primo in aula, sive monasterio,
seu aliquo loco publico ubi parliamentum tenetur,
et postmodum publice in civitate vel villa illa,
quod omnes illi qui petitiones et querelas liberare
velint ad parliamentum, quod illis deliberentur a
primo die parlamenti in quinque dies proxime se-
quentes.

CAP. XV. De prædicatione ad parliamentum.

Unus archiepiscopus, vel magnus clericus, discre-
tus et facundus clericus per archiepiscopum in
cujus provincia parliamentum tenetur, prædicare
debet uno istorum primorum quinque dierum parla-
menti in pleno parlamento, et in præsentia regis;
et hoc quando parliamentum pro majori parte
fuerit adjunctum et congregatum, et in servitio suo
consequenter subjungere toti parlamento, quod
ipsi cum eo humiliter Deo supplicent et ipsum ad-
orent pro pace et tranquillitate regis et regni, prout
dicetur specialius in sequenti titulo de pronuntia-
tione ad parliamentum.

CAP. XVI. De pronuntiatione in parlamento.

Post prædicationem debet cancellarius Angliæ,
vel capitalis justitarius Angliæ, ille scilicet qui tenet
placita coram rege, vel alius idoneus, honestus
et facundus justitarius, vel clericus per ipsum can-
cellarium et capitalem justitarium electus, pronun-
tiare causas parlamenti; primo in genere, et postea
in specie stando. Et inde sciendum est quod omnes
de parlamento, (quicumque fuerit dum loquitur)
stabunt, rege excepto, ita quod omnes de parla-
mento audire valeant eum qui loquitur, et si obscure

dicat, vel ita basse loquitur; dicat iterato, et loquatur
alius, vel loquaturs alius pro eo.

CAP. XVII. Loquela regis post pronuntiationem.

Rex post pronuntiationem pro [f. in] parlamento
rogare debet clericos et laicos nominando omnes
eorum gradus, scilicet archiepiscopos, episcopos,
abbates, priores, archidiaconos, procuratores, et
alios de clero, comites, barones, cives, burgenses,
et allos laicos ut ipsi diligenter, studiose et con-
corditer laborent ad pertractandum et delibera-
ndum negotia parlamenti, prout majus et principa-
lius hoc ad Dei voluntatem primo, et postea ad ejus
et eorum honores et commoda fore intelligent et
sentient.

CAP. XVIII. De absentia regis in parlamento.

Rex tenetur omnimodo personaliter interesse
parlamento, nisi per corporalem ægitudinem de-
lineatur, et tunc potest tenere cameram suam, ita
quod non jaceat extra manerium vel saltem villam
ubi parliamentum tenetur, et tunc debet mittere pro-
ximi personis de majoribus et melioribus qui summo-
niti sunt ad parliamentum, scilicet duobus episcopis,
duobus comitibus, duobus baronibus, duobus militibus
comitataum, duobus civibus, et duobus burgensibus
ad videndum personam suam ad testificandum sta-
tum suum, et in eorum præsentia committere debet
archiepiscopo loci, senescallo et capitali justitario
suo, quod ipsi conjunctim et divisim inchoent et
continuent parliamentum nomine suo facta in com-
missione illa expressa mentione ad hoc de causa
absentiæ suæ, quæ sufficere debet, et monere ca-
teros nobiles et magnates de parlamento, una cum
negotio et testimonio dictorum duodecim parium
suorum. Causa est quod solebat clamor et murmur
esse in parlamento pro absentia regis, quia res
damnosa et periculosa est toti communitati parla-
menti, et etiam regni, cum rex a parlamento ab-
sens fuerit; nec se absentare debet, nec potest dun-
taxat nisi in casu supradicto.

CAP. XIX. De loco et sessionibus in parlamento.

Primo, ut prædictum est, rex sedebit in medio
loco majoris banci; ex parte ejus dextra sedebit
archiepiscopus Cantuariensis, et ex parte ejus si-
nistra archiepiscopus Eborum, et post illos statim
episcopi, priores linealiter semper tali modo inter
prædictos gradus et eorum loca, quod nullus sedeat
nisi inter suos pares; et ad hoc tenetur senescallus
Angliæ prospicere, nisi rex alium assignaverit. Ad
pedem ejus dextrum sedebunt cancellarius Angliæ,
et capitalis justitarius Angliæ, et socii sui, et eo-
rum clerici qui sunt de parlamento, et ad pedem
ejus sinistrum thesaurarius, camerarius, et barones
de Seaccario, justitarii de banco, et eorum clerici,
si qui sunt de parlamento.

CAP. XX. De ostiario parlamenti.

Ostiarius principalis parlamenti stabit infra
magnum ostium monasterii, aulae vel alterius loci
ubi parliamentum tenetur, et custodiet ostium.

ita quod nullus intret parlamentum nisi qui . . . debet ad parlamentum, vel vocatus fuerit propter negotium quod prosequitur in parlamento; et oportet quod ostiarius ille habeat cognitionem personarum quæ ingredi debent, si necesse sit habere plures.

CAP. XXI. De clamatore.

Clamator parlamenti stabit extra ostium parlamenti, et ostiarius denunciabit sibi clamaciones suas. Rex solebat mittere servientes suos ad arma, ad standum per magnum spatium extra ostium parlamenti ad custodiendum ostium, ita quod nulli impressiones nec tumultus facerent circa ostium per quod parlamentum ingreditur, sub pœna captionis corporum suorum; quia de jure ostium parlamenti non debet claudi, sed per ostiarium, et servientes regis ad arma custodiri.

CAP. XXII. De stationibus loquentium.

Omnes pares parlamenti sedebunt, et nullus stabit (*hic deest aliquid*) . . . sed quando loquitur et loquetur, ita quod quilibet de parlamento eum audire valeat. Nullus intrabit parlamentum, nec exiet de parlamento, nisi per unum ostium, et quodocunque loquitur rem aliquam quæ deliberari debet per parlamentum, stabunt omnes loquentes: causa est, ut audiatur a paribus, quia omnes pares sunt iudices et justitiiarii.

CAP. XXIII. De auxilio regis.

Rex non solebat petere auxilium de regno suo nisi pro guerra instante, vel ad filios suos milites faciendos vel filias suas maritandas, et tunc debent hujusmodi auxilia peti in pleno parlamento, et in scriptis cuilibet gradui parium parlamenti liberari, et in scriptis responderi. Et sciendum quod si hujusmodi auxilia concedenda sunt, oportet ut omnes pares parlamenti consentiant. Et intelligendum est quod duo milites qui veniunt ad parlamentum pro comitatu, majorem vocem habent in parlamento in concedendo et contradicendo quam major comes Angliæ; et eodem modo procuratores cleri unius episcopatus majorem vocem habent in parlamento, si omnes sint concordēs, quam episcopus ipse et hoc in omnibus quæ per parlamentum concedi, negari vel fieri debent. Et hoc patet, quod rex potest tenere parlamentum cum communitate regni sui absque episcopis, comitibus et baronibus, dummodo tamen summoniti sint ad parlamentum, licet nullus episcopus, comes vel baro ad summonitiones suas veniat; quia olim nec fuerat episcopus, nec comes, nec baro, et adhuc tunc reges tenuerunt parlamenta sua, sed aliter est e contra, licet communitates, cleri et laici summoniti essent ad parlamentum, sicut de jure debent, et propter aliquas causas venire nollent, ut si præ-

tenderent quod dictus rex non regeret eos sicut deberet, et assignarent specialiter in quibus eos non rexerat, tunc parlamentum non esset omnino, licet archiepiscopi, episcopi, comites et barones et omnes eorum pares cum rege interessent. Et ideo oportet omnia quæ affirmari vel infirmari, concedi vel negari, vel fieri debent per parlamentum, per communitatem parlamenti concedi, quæ est ex tribus gradibus sive generibus parlamenti, scilicet ex procuratoribus cleri, militibus comitatum, civibus et burgensibus, qui repræsentant totam communitatem Angliæ, et non de magnatibus; quia quilibet eorum est pro sua propria persona ad parlamentum, et pro nulla alia.

CAP. XXIV. De partitione parlamenti.

Parlamentum dispartiri non debet, dummodo aliqua petitio pendeat indiscussa, vel ad minus antequam non sit determinata responsio, et si rex contrarium permittat, perjurus est. Nullus solus de paribus parlamenti recedere potest, nec debet de parlamento recedere, nisi obtenta inde licentia de rege et omnibus suis paribus, et hoc in pleno parlamento, et quod de hujusmodi licentia fiat rememoratio in rotulo parlamenti. Etsi aliquis de paribus durante parlamento infirmaverit, ita quod ad parlamentum venire non valeat, tunc per triduum mittit excusatores ad parlamentum; qua die si non venerit, mittuntur ei duo de paribus suis ad videntam et testificandam hujusmodi infirmitatem; et si sit suspicio, jurent illi duo pares quod veritate inde dicent; et si comperiat quod finxerat se, amerciabitur tanquam pro defalta, et si non finxerat se, attinet aliquem sufficientem coram eis ad interessendum ad parlamentum pro se, nec sanus excusari potest, si sit sanæ memoriæ.

Departitio parlamenti ita usitari debet: punctus peti debet et publice proclamari in parlamento, et infra palatium parlamenti; si sit aliquis qui petitionem liberaverit ad parlamentum, cui nondum sit responsum; quod si nullus reclamet, supponendum est quod cuilibet medetur, vel saltem quatenus potest de jure respondetur, et tunc primo, videlicet cum nullus qui petitionem suam ea vice exhiberit, reclamet, parlamentum vestrum licentiabimus.

CAP. XXV. De transcriptis recordorum in parlamento.

Clerici parlamenti non negabunt cuiquam transcriptum processus sui, sed liberabunt illud cuilibet qui illud petierit; et capient semper pro decem lineis unum denarium, nisi forte facta fide de impotentia, in quo casu nihil capient. Rotuli de parlamento continebunt in latitudine decem pollices. Parlamentum tenebitur in quo loco regni regi placuerit.